

KITEKINTŐ

Wimmer, Andreas – Glick Schiller, Nina

Módszertani nacionalizmus és azon túl: nemzetállam-építés, migráció és társadalomtudományok*

A globalizáció jelenkori folyamatainak a természetével és méretével kapcsolatos zavar első hullámát követően a társadalomkutatók a nemzetállam hanyatlásáról szóló retorikai általánosságokba burkolóztak, és azokat a módokat kezdték el elemezni, ahogyan jelenleg a nemzetállamokat inkább újrakonfigurálják, semmint lerombolják. Nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetállamok és a nacionalizmus kompatibilisek a globalizációval. A nacionalizmus szétszóródásának és egy sor új állam nemzeti vonalak mentén történő újjászervezésének lehettünk a tanúi Kelet-Európában a növekvő globális kapcsolódások közepette. Ezeknek a folyamatoknak az egyidejűsége szellemi nyitottságra ösztönöz a fogalmi apparátusunk korlátainak felülvizsgálatában. Most már könnyebben megérthetjük, hogy a nemzetállam-építést és a globális kapcsolódásokat azért látjuk ellentmondásosnak, mivel eleve adottként fogadjuk el a világ különálló és autonóm nemzetállamokra történő felosztását. A következő lépésben azt kell elemeznünk, hogy a nemzetállam fogalma hogyan befolyásolta és befolyásolja ma is a társadalomtudományi gondolkodást, beleértve a transznacionális migrációról való gondolkodásunkat is.

A tanulmány célja az elmozdulás ebben az irányban, két feltételezés szellemi potenciáljának a kiaknázása által. Kimutatjuk, hogy a nemzetállam-építő folyamatok alapvetően meghatározták a módot, ahogyan a bevándorlást felfogják és fogadják. Ezek a felfogások a maguk során befolyásolták, bár nem határozták meg teljes mértékben a társadalomtudomány elméletét és módszertanát, különösképp a bevándorlásról és beilleszkedésről folytatott diskurzusát. Az előfeltevést, hogy a nemzet/állam/társadalom a modern állam természetes szociális és politikai formája, *módszertani nacionalizmusnak* nevezzük.¹

A tanulmány négy részre tagolódik. Az első rész a módszertani nacionalizmus négy módját tárgyalja, és bemutatja fontosságukat a társadalom-

* *Forrás:* Andreas Wimmer – Nina Glick Schiller: Methodological Nationalism and Beyond: Nation-state Building, Migration and the Social Sciences. *Global Networks* 2, 4 (2002) 301–334.

tudományi gondolkodásban. Ezt követően kimutatjuk, hogy a transznacionális migráció tanulmányozását hogyan befolyásolták és korlátozták a módszertani nacionalizmus megszorításai. A harmadik részben egy történelmi távlatot vázolunk fel, amely lehetővé teszi, hogy átlássuk, a nemzetépítés, a bevándorlás ellenőrzése és korlátozása és a migrációval foglalkozó társadalomtudomány megjelenése egymással összefüggő folyamatok, amelyek a társadalmi hatóerők transznacionális mezőjében alakulnak. A negyedik rész ennek a folyamatnak az utolsó fázisára összpontosít, és a globalizációval és transznacionális migrációval kapcsolatos kutatások újabb irányzatait írja le.

Visszatekintve, amikor a nemzetállamok hatalmuk egy részét elveszítették a transznacionális testületek és nemzetek feletti szervezetek javára, láthatjuk, hogy a modernitás az elmúlt 200 évben milyen formát öltött. A nemzetivé alakított államok vasketrece zárta körül, amely leszűkítette és korlátozta a saját analitikai képességeinket. A kortárs fogalmi felszabadulást tükrözve elkezdtek a módszertani nacionalizmus hatását vizsgálni a történelemben,² a földrajzban,³ a szociológiában⁴ és az antropológiában.⁵ Talán nehezebb volt a világot három dimenzióban látni, amikor a nap delelőjén volt. Este megnyúlnak az árnyékok, így tisztább körvonalaiban láthatjuk a környezetünket.

Ebben az alkonyi fényben látjuk meg azt, hogy a modern világ mindig is mennyire transznacionális volt, még azokban a kiemelkedő pillanatokban is, amikor a nemzetállam átfogta és átszötte a legtöbb társadalmi folyamatot. A transznacionalizmus nem a globalizáció új keletű jelensége, hanem a modern élet állandója, amely elrejtőzött a módszertani nacionalizmus által fogva tartott nézet elől. Ezért a transznacionális közösségek és a migráció tanulmányozásának az értéke nem „valami újnak” a felfedezésében van – habár a kortárs szellemi környezetünkben ez egy rendkívül kifizetődő kutatási stratégia –, hanem abban, hogy hozzájárul a módszertani nacionalizmussal szembeni perspektívaváltáshoz. A transznacionális társadalmi kapcsolatokra való alapos reflexió és újabb „felfedezésük” megfelelő kiindulópontnak bizonyulhat az általában vett társadalomtudományok történetének újragondolásához. Segíthet, ahogy egyszer Niklas Luhmann mondta, a „másodfokú megfigyelő” perspektívájának a kialakításában, amelyből megfigyelhetjük mind a társadalmat megfigyelő társadalomtudósokat, mind azt, hogy ennek milyen hatása van a világra, ugyanakkor azt is, hogy a társadalmi hatóerők hogyan alakítják a társadalomtudósok szemléletmódját.

A módszertani nacionalizmus három módozata

Az érvelésünk az elmúlt évszázad társadalomtudományi gondolkodásában a legfőbbnek, uralkodónak tekintett irányvonalakra összpontosít. Nem foglalkozunk társuló, az uralkodó diskurzusnak ellentmondó áramlatokkal. Főként a fokozódó globális kapcsolódások korában jelentek meg az ezeket a fejlődéseket tükröző elméletek, és olyan elemzési eszközöket nyújtottak, amelyeket nem színezt át a módszertani nacionalizmus. Ezen irányzatok közül a leginkább szembetűnő a marxista hagyományon belül kialakított politikai gazdaságtan volt, amely a kapitalizmusra mindig is, mint globális rendszerre fordított fokozott figyelmet, és kevésbé figyelt annak sajátos nemzeti megnyilvánulásaira; főként Rosa Luxemburg és mások imperializmus kutatásai voltak ilyenek az első világháború előtt, amikor a transznacionális áruforgalom, a tőke- és munkaerő-áramlás elérte az első csúcspontját. Wallerstein világrendszer elmélete az elméleti megfogalmazások második, az 1970-es években kialakuló hullámához tartozik, amikor a transznacionális összefüggések ismét fokozódtak és sokasodtak. A jelen tanulmányban nem tárgyalt második és ugyanannyira jelentős fejlődési vonal a módszertani individualizmus annak számos formájában, ahol az elemzés nem a nagyobb társadalmi entitásokra való közvetlen hivatkozáson alapul (ilyen például a marginális hasznosság és racionális döntés iskolája a gazdaságtanban és a politikatudományban, vagy az interakció-elmélet a szociológiában).

Ezek a nézetek azonban rendhagyóak maradtak, és nem alakították a társadalomtudomány programját ugyanolyan mértékben, mint a jelen tanulmányban tárgyalt irányzatok. A társadalomtudományok fősodrának ismeretelméleti szerkezete és programja szorosan kapcsolódott és igazodott a modern nemzetállamok kialakításának a tapasztalatához. A transznacionális kapitalizmus és imperializmus globális erői, amelyek pontosan abban az időszakban érték csúcspontra, amikor a társadalomtudományok független tudományokká alakultak, csak kevés nyomot hagytak ezeknek a tudományágaknak az alapvető paradigmatis elöfeltevéseiben, és szisztematikus átgondolásuk alig történt meg.

A kiindulópontunk a klasszikus társadalomelmélet, amely különösképpen meghatározta a szociológiai hagyományt. Ahogy azt számos tudós megérvelte, a modernitás klasszikus elmélete holtpontra jut, amikor a nemzetállamok, valamint a nacionalizmus és az etnicitás kérdéseinek a feldolgozására kerül sor.⁶ Marx, Durkheim, Weber és Parsons szerint a társadalom növekvő differenciálódása, racionalizálódása és modernizációja fokozatosan lecsökkentette az etnikai és nemzeti érzések fontosságát. A legtöbb klasszikus elmélet

társadalmi-strukturális típusok sorozatából épült fel (a feudalizmustól a kapitalizmuson keresztül a kommunizmusig, a *Gemeinschaft*tól a *Gesellschaftig*, az organikustól a mechanikus szolidaritásig, a hagyományos társadalomtól a modernig és így tovább). A nacionalizmust a társadalmi fejlődés folyamatoságában korábbi időszakoknak tulajdonították. A nacionalizmust, mint hagyományos, közösségi, askriptív, burzsoá vagy racionalizmus előtti jelenséget átmeneti szakaszként gondolták el a modern, racionalizált és individualizált, teljesítményen alapuló osztálytársadalom felé vezető úton. A nacionalizmust és a patriotizmust hamarosan eltörölte a proletár internacionalizmus (Marx és Engels) vagy a poszt-patrióta „*idéal humaine*” (Durkheim).⁷

Ezeket a sémákat beárnyékolta az a nyomasztó és nyilvánvaló tény, hogy a tizenkilencedik és a huszadik század történelmét nacionalista politikák és konfliktusok alakították. A fő elméletet a tudományágak közötti hierarchikus munkamegosztással immunizálták. A nacionalizmus és a nemzetállam fel-emelkedésének, a tizenkilencedik és a huszadik század eleji európai etnikai-nemzeti háborúknak a tanulmányozását a történelemre hárították – kevés kivétellel, ilyen az a rövid esszé, amelyet Durkheim közvetlenül az első világháború után írt. Az Európán és az Egyesült Államokon kívüli közösségi identitások és nemzetépítő folyamatok az antropológia, később a politikatudomány területeivé váltak. A társadalomelmélet sokat fájlalt kudarca, hogy az 1980-as évekig képtelen volt szembesülni a modern világban jelen levő nacionalizmus jelentőségével és forrásaival, részben ennek a tudományokon belüli munkamegosztásnak tulajdonítható, amely a huszadik század elején alakult ki.⁸

Ez különösképpen jellemző Franciaország⁹ és Németország társadalomtudományára, ahol Otto Hondrich¹⁰ szociológus nyilvános *nostra culpa* kimondását érezte szükségesnek a nacionalizmus, mint a társadalomelmélet tárgyának mellőzéséért.¹¹ Az angolszász világban Deutsch, Kedourie, Gellner, Smith és mások korai, nacionalizmus tárgyú munkái az 1980-as évektől egy jól megalapozott kutatási hagyományt alakítottak ki, főként a történeti szociológia területén,¹² anélkül azonban, hogy komoly befolyást gyakoroltak volna az irányadó társadalomelméletre.

Alapvetőbb azonban, hogy a nemzeti elvek folyamatos jelentőségének mellőzése egy módszertani problémából eredt, ahogy azt Anthony Smith két évtizeddel korábban felvetette.¹³ Az, hogy a befogadás és kizárás nemzetelvű formái fogják át társadalmainkat, láthatatlan háttérként szolgált a modern állapotról alkotott legkifinomultabb elméletek számára. A társadalomtudományokat fogva tartotta a nemzetállamok határai mentén tagolódó társadalmakra osztott világ felszíni természetessége és adottsága.¹⁴ Amit Billig¹⁵ a köznap diskurzusra és gyakorlatra vonatkozóan mutatott ki, igaz-

nak bizonyul arra is, amivel az irányadó elmélet kerül szembe a társadalmi világ vonatkozásában: mivel a nemzetállam elvei szerint szerveződtek, ezek az elvek olyannyira rutinosan vállaltakká és „banálisakká” váltak, hogy már nem vonták magukra a figyelmet.

A módszertani nacionalizmus így elfojtotta a modernitás projektje természetének és korlátainak a helyes megértését. Ez egy szisztematikus vaksgot eredményezett azon ellentmondással szemben, hogy a modernizáció nemzeti közösségek létrehozásához vezetett egy olyan modern társadalomban, amelyet állítólag a teljesítményelvűség ural. Legyen szó Parsons és Merton, vagy Bourdieu, Habermas és Luhmann műveiről, egyik szerző sem tárgyalja rendszerezetten a modern kor államainak és társadalmainak a nemzeti meghatározottságát. Érdekes módon a modernitásnak ezek a nemzetet figyelmen kívül hagyó elméletei a gyorsan nacionalizálódó társadalmak és államok környezetében alakultak ki, bizonyos esetekben, mint Max Weber és Émile Durkheim esetében, nemzeti háborúk előestéjén vagy utóhatásaként.

A modernitás nemzeti meghatározottságának a figyelmen kívül hagyása azonban a módszertani nacionalizmusnak csak az egyik formája. A második, fokozottabban empirikus irányultságú társadalomtudományi gyakorlatokra jellemző változat adottként, problematizálás nélkül kezel nemzeti diskurzusokat, programokat, hűséget és történelmeket, és nem teszi őket az elemzés tárgyaivá. Ehelyett a nemzeti alapon szerveződő társadalmakat természetes tanulmányozandó egységeknek tekintik. Következzen néhány példa a nemzetállam honosítására a különböző tudományos hagyományokban.

A nemzetközi kapcsolatok feltételezik, hogy a nemzetállamok a megfelelő egységek a nemzetközi világ tanulmányozására. Miközben ennek az államközi rendszernek az anarchikus jellegét, a hegemonia és sokközpontúság változó dinamikáját kimerítően tárgyalták, szinte egyáltalán nem végeztek kutatásokat arra vonatkozóan, hogy ez a nemzetközi rendszer miért vált nemzetközivé.¹⁶ Hasonlóképpen a függetlenséget újonnan elnyert államokról a második világháború után folytatott tudományos kutatások a nemzetépítést, mint a dekolonizációs folyamat szükségszerű, de némileg szennyes aspektusát látták.¹⁷ Az életképes nemzeti kultúra kialakításának feladatát a modernizáció egyéb feladatainak nyilvánvaló kiegészítéseként értelmezték, amely modellként a nyugati nemzetállam-építés vízióját használja fel. A nemzetépítés és az államalakítás természetes szimbiózisban vannak a modernizáció teoretikusai számára, mint például Lerner vagy Rostow munkáiban, mivel a nemzetállam modellje a politika szervezésének egyetlen elgondolható módját jelentette.

A gazdaságtudomány a nemzeti alapú egységek gazdaságát vagy azok egymás közti kapcsolatait a kereskedelmen vagy a tőkeáramláson keresztül

vizsgálta. Adam Smith *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* című munkája,¹⁸ a kontinensen pedig Friedrich List mesterműve, a *Das nationale System der politischen Ökonomie*¹⁹ megjelenése óta a belső gazdaság és külkapcsolatok közötti megkülönböztetés a tudományág fejlődésének irányadó elvévé vált. Jelentőségteljes, hogy List a nemzetállam által meghatározott gazdasági folyamatokra a *Volkswirtschaft* kifejezést használta, ami szó szerint a nép gazdaságát jelenti. Smith háromkötetes főműve elé írt bevezetőjében világossá tette, hogy a munka és a tőke különböző, többé vagy kevésbé civilizált társadalmakban való hasznosítását fogja magyarázni. John Maynard Keynes és a politikai gazdaságtan más jelentősebb huszadik századi művelői hűségesek maradtak ehhez a megközelítéshez, és a nemzeti, hazai gazdaság és a nemzetközi külgazdaság közötti megkülönböztetést adotként kezelték.

A módszertani nacionalizmus a későbbi próbálkozásokat is jellemezte, amelyek a perspektíva korlátozásán való felülkerekedésre és nagyobb léptékű, nemzetek feletti gazdasági rendszerek leírására irányultak. Amíg a függőségelméletnek az amerikai modernizációs elmélet egyetlen nemzetre való összpontosítását kellett volna meghaladnia, azt a nemzetállamok közötti kizsákmányolás és uralás modelljével helyettesítette be, ezzel implicite újratermelte a nemzetállamot, mint az elemzés alapegységét.²⁰

A modern történelmet az 1990-es évekig, figyelemre méltó kivételekkel, mint Immanuel Wallerstein²¹ vagy Eric Wolf²² munkái, széleskörűen a külön nemzetállamok vagy azok egymással való kapcsolatait történeteként írták – gyakran már nem a nyilvánvaló nacionalista céllal, hogy legitimizáljanak egy bizonyos nemzetépítő elképzelést, ahogy az a második világháborúig történt, de mégis azon módszertani feltételezés hatása alatt, hogy adott nemzet képezi a megfigyelés állandó egységét a történelmi átalakulások során, a „do-log”, amelynek a változását írja le a történelem. Ez az uralkodó nézet továbbra is számos kelet-európai tudományos munkában, az újonnan feléledt historiográfiában, művészettörténetben és régészetben, beleértve Görögországot.²³

Az antropológiában a módszertani nacionalizmusnak különböző és széttartó hatása volt, főként miután a tudományág feladta a diffuzionizmust, és a funkcionalizmus, mint vezető paradigma felé fordult. Az antropológusok gyakran feltételezték, hogy a tanulmányozandó kultúrák egységesek, és organikusan kötődnek adott területekhez, azokban rögzülnek, ezzel újratermelték a nemzetalapú gondolkodásra jellemző, kötött, kulturálisan specifikus egységekre tagolódó társadalom képét.²⁴ Továbbá a korai antropológusok a kutatási területüket a Nyugat nemzetállam-építési tapasztalataitól negatív módon elhatárolódva határozták meg: modern államok nélküli törzsek és nemzetek előtti etnikai csoportok váltak az elemzés kedvelt tárgyaivá, és

rendszerint „átsiklottak” a vizsgált népre a koloniális rendszer vagy a nemzetépítő programok által gyakorolt hatás fölött.

Amikor az antropológusok komplex társadalmakban kutattak, beleértve az iparosodott nyugati országokat, a módszertani nacionalizmus szintén meghatározta a látásmódjukat. A modernizálódó vagy iparosodott nemzetállamokon belüli etnikai csoportok antropológiája ezeket a csoportokat eltérő történelmi eredetük, illetve a migrációjuk története miatt inkább a „többségi” lakosságtól kulturálisan különbözöként írta le, semmint hogy ezeket a különbségeket az etnicitás átpolitizálódásának következményeként látta volna magán a nemzetállam-építés kontextusán belül. A nemzetállam projektjének mégis a központi részét képezte mindazon népeiségek meghatározása, amelyekről azonban nem gondolták, hogy fajilag és kulturálisan különbözöként a „nemzeti kultúrát” képviselhetik, létrehozva egy olyan másságot, amely hozzájárult az egység és identitás felépítéséhez.²⁵ Így az antropológia újratermelte és természetessé tette a kialakuló nemzetállam központi nézetét.

A nemzetállam természetesként való tételezését tehát számos tudományágban és sok szellemi változatban fellelhetjük. A természetessé tétel az erejét a társadalomtudományok különböző „nemzeti” tudományterületekre való felosztásának köszönheti, a folyamatra pedig nemcsak maga a nacionalista gondolkodás volt erőteljes hatással, hanem a nemzetállam intézményei is, amelyek megszervezték és egyetemekre, kutatási intézményekre és kormányzati irányelv-alakító csoportokra tagolták a társadalomtudományos gondolkodást. El kell mondanunk, hogy a több országot átfogó, összehasonlító kutatásokra még ma is rendkívül nehéz támogatást szerezni, ahogy egy nemrég közölt jelentés is kimutatta a migráció-vizsgálatok vonatkozásában.²⁶ A támogató szervek legfőbb kutatási programjai a gazdaságban, a politikában és a szociális intézményekben jelentkező nemzeti problémák megoldásához próbálnak hozzájárulni. A legtöbb államban az egyetemek a helyi oktatási minisztériumhoz kötődnek, amelyek a „nemzeti relevanciájú” kérdések kutatását és oktatását részesítik előnyben. Az akadémiák – kivételekkel, mint például a németországi – rendszerint „nemzeti akadémiák”, és néha fontos szerepet játszanak a nemzet kulturális értékeinek megőrzésében – ennek legkimagaslóbb példája Franciaország. Ehhez társul az a tény, hogy szinte minden statisztikát és más szisztematikus információt a nemzetállamok kormányzati ágazatai állítanak elő, a nemzeti lakosságot, gazdaságot, közigazgatást ezzel a megfigyelés eleve adott egységeként kezelik.²⁷ Így már megérthetjük, hogy a nemzetállam természetesként való tételezése miért vált a világháború utáni társadalomtudományokban a módszertani nacionalizmus legszembetűnőbb formájává.

A nemzetállam természetessé tételének egy másik változata a nacionalizmusnak a modern államok kialakításában játszott szerepe lecsökkentésében áll, a nacionalizmus felerősödésének, valamint a modern államnak és demokráciának az analitikus szétválasztásával. Ily módon a modern államépítés és demokratizálódás tapasztalatának nemzeti meghatározottsága szinte láthatatlanná vált. Az állam és a nemzet a vizsgálódás két különálló tárgyát képezi. A nacionalizmus legtöbb kutatója a nemzetet az identitás területeként tárgyalta. A nemzetet olyan népként értik, amelynek közös eredete és történelme van, ahogy a közös kultúra, nyelv és identitás mutatja.²⁸ Ezzel szemben az „államot” rendszerint egy adott területen belül a kormányzás legfelső rendszereként értelmezik. A politikatudományban ez egy olyan irányadó elméletben öltött testet, amely az államot különböző érdekcsoportok semleges játszótereként látja – ezzel kizárja a képből azt a tényt, hogy a modern állam maga is egy szimbiotikus kapcsolatba került a nacionalista politikai elképzelésekkel. Ez a megállapítás még az állam modernizációjának kifinomultabb leírásaira is érvényes, mint például Giddens²⁹ *Nation-state and Violence* című művére.

Ahol ezt a különválasztást meghaladták, és a nemzetépítés és modernizálódó államok közötti kapcsolatokat szisztematikusan elemezték, számos szerző a nemzetállam másfajta honosítási módszereit alkalmazta. Így például Ernest Geller számára a nemzetállam megerősödése a társadalom iparosításának szükségszerű velejárója, azt biztosítva egy kulturálisan homogén és a kommunikáció szempontjából integrált térben, amire egy dinamikus gazdaságnak „szüksége van”.³⁰ Anthony Smith³¹ számára csak a nemzetek és a nemzetállamok képesek a biztonság, az identitás és a jó kulturális közérzet érzéseit nyújtani, amelyekre egy gyorsan változó és globalizálódó világban szükségünk van. Csak az elmúlt évtizedben történt meg a módszertani nacionalizmus ezen szemellenzőinek a felszámolása azzal, hogy továbbmentek az állam és a nemzet közötti dichotómián anélkül, hogy a nemzetállam természetessé tételének csapdájába estek volna.³²

A módszertani nacionalizmus a nacionalizmust a demokráciától is elkülöníti. A kettő történelmi és szisztematikus, logikus összekapcsolódása töröltött a történelmi emlékeinkből. A demokrácia jelenlegi elméletei és történetei, főként a politikai filozófiai értekezések elhanyagolják ezt a kapcsolatot. A demokratikus államigazgatások alakulásának a belső dinamikáját vizsgálják, és szem elől tévesztik a nemzeti elveket, amelyek történelmileg meghatározták azok határait – kevés kivétellel, ilyen Synder³³ nemrég megjelent *From Voting to Violence* című műve vagy a grúz filozófus, Ghia Nodia³⁴ egyik esszéje.

Ennek a kettős különválasztásnak a hatására a nacionalizmus a nyugati államépítés történelmétől idegen erőként jelenik meg. Ehelyett másokra vetítik ki, a vérszomjas balkáni vezetőkre vagy nacionalistákká lett afrikai törzstagokra. A nyugati államépítést ismét nem-nemzetelvű, polgári, republikánus és liberális tapasztalatként képzelték el, főként politikai filozófusok, például Rawls³⁵ írásai. A különválasztás és az eltávolítás így szorosan összefüggnek. A saját állam történelméből elhallgatott etnikai és nemzeti indítatású háborúk és erőszak távoli helyek kortárs díszletei között bukkannak fel. Akárhogy is, amit ma etnikai tisztogatásnak vagy népirtásnak nevezünk, és undorral szemléljük a „mindig problémás Balkánon” vagy a „törzsi Afrikában”, a nemzetépítés és államalakítás európai történetének az állandó tényezői voltak, lásd a cigányok kiutasítását VIII. Henrik idejében, a muszlimok és a zsidók kiűzését Ferdinánd és Izabella uralkodása alatt, Szent Bertalan éjszakáját Franciaországban, vagy „a népek cseréjét” (ahogy eufemisztikusan nevezték) a lausanne-i béke értelmében Törökország és Görögország között. Számos hasonló történet veszett ki a köztudatból – és talán el is kell őket felejtetni, ha a nemzetépítés sikerességét akarjuk, ahogy Ernest Renan³⁶ javasolta több mint száz évvel ezelőtt.

A következőkben a módszertani nacionalizmus egy harmadik és utolsó változatát tárgyaljuk: a társadalomtudomány imagináriusának a területi kötődését és az elemzés tárgyának leszűkítését a nemzetállam határaitra. A társadalomtudományok megrögzötten úgy írták le a nemzetállamok határain belüli folyamatokat, mint az azokon kívüliekkel szembenállókat, és ennek megfelelően szem előtt tévesztették az illetéknéppen nemzeti alapon meghatározott területek közötti kapcsolatokat. Egy Giddensről³⁷ kölcsönzött képpel kifejezve: a társadalmi élet hálózatát a nemzeti alapú társadalom konténerébe sűrítették, és mindent, ami ebből kicsordult, analitikusan levágtak – hasonlóan ahhoz, ahogy a tésztáblából kivágtak palacsinta felvesz egy formát, amint berakják a forró sütőbe, hogy egy konyhai metaforával éljünk. A konténer-társadalom egy kultúrát, egy államigazgatást, egy gazdaságot és egy összefűzött társadalmi csoportot tartalmaz.³⁸ Fontos elméleti viták alakultak ki ezen dimenziók relatív súlyáról a társadalmi felépítmény strukturálódásában – Parsons követői a kultúrára szavaztak, míg a marxisták a gazdaságot részesítették előnyben – és arról, hogy a társadalom határozza-e meg az egyéni cselekedeteket, vagy fordítva, a társadalmi struktúrák az egyéni tevékenységből jönnek létre. Szinte egyáltalán nem vizsgálták azt, hogy a konténer-társadalom határai miért úgy vannak meghúzva, ahogy vannak, és milyen következmények származnak az elemzés horizontjának ezen módszertani leszűkítéséből – eltávolítva ezzel a leírásból a határokon átívelő összefüggéseket és folyamatokat.

Érdekes, hogy ez igaz a nemzetállam-építés folyamatának társadalomtudományi elemzéseire is. A modern állam és a nemzetalapú népesség fogalmak történelmileg inkább határokon átívelő, mintsem területileg lehatárolt, nemzeti alapú területeken belül alakultak ki.³⁹ Számos esetben ezeket a határokon átívelő tereket a gyarmati és birodalmi uralom gyakorlata és ideológiája határolta le, és a népi szuverenitás és köztársasági függetlenség eszméi az értelmiségi körök határokon átívelő hálózataiban alakultak ki. Az uralkodó nacionalista diskurzusok bezártságán kívül helyezkedve kell gondolkodnunk ahhoz, hogy bizonyos nemzetállam-építő eljárások határokon átívelő meghatározottságát átláthassuk, hogy észrevegyük az Írország feletti angol dominancia és az angol nemzeti identitás közötti dinamikát, vagy az állampolgárságról és civilizációról alkotott francia eszmék és a francia gyarmatosítás közötti összefüggést.⁴⁰ Ha elfogadjuk az irányadó paradigmát, amely egy állam ügyeit belső, nemzeti kérdésekre és államok közötti kapcsolatokról szóló nemzetközi ügyekre osztja, az ilyen jellegű, határok feletti és transznacionális nemzetállam-építés történelme láthatatlan marad. A nemzeti történelmek megírása ezt a láthatatlanságot a narratíva államhatárok közé szorításával oldja meg.

A tudományágak és korok áttekintésével bejárt ív során a módszertani nacionalizmus három változatát különítettük el: a mellőzés a természetessé tétel és a területi behatárolás. E három módozat keresztezi és kölcsönösen erősíti egymást, koherens episztemikus szerkezetet, a társadalom szemléletének és leírásának egy önmegerősítő módját alakítja ki. A három változat többé vagy kevésbé hangsúlyos a kutatás különböző területein. Az irányadó elmélet alapvető módszere a mellőzés, a természetessé tétel a „rendes” tapasztalati tudományoké, a területi behatárolás pedig a nacionalizmus és államépítés vizsgálatait jellemzi.

Mi köze mindennek a migráció-tanulmányokhoz és a transznacionális migrációról folytatott kutatások sokasodásához? A következő rész azt mutatja ki, hogy a módszertani nacionalizmus hogyan befolyásolta a nemzetközi migráció és a bevándorló beilleszkedés világháború utáni meghatározását. A harmadik részben ezt a statikus képet mozgásba hozzuk, és megnézzük, hogyan alakult a második világháború után a tudományos élet, és hogyan viszonyult a nemzetállam-építés folyamatához.

A migráció-kutatások tárgyának meghatározása

A módszertani nacionalizmusnak a migráció tanulmányozására gyakorolt hatása megértéséhez előbb részletesebben leírjuk a nacionalista gondolkodás és a háború után a társadalomtudományokban uralkodóvá vált társadalom,

mint konténer elmélete közötti kapcsolatot. Ebből könnyen látható majd, hogy a migráció miért vált a társadalomtudományi vizsgálatok fontos tárgyává.

A modern nacionalizmus a nép négy különböző fogalmát olvasztja egybe, amelyek külön alakultak ki a kora-modernkori Európában. Ezek: a nép, mint szuverén entitás, amely politikai hatalmat gyakorol egyfajta demokratikus eljárás által; a nép, mint egy államnak a törvény előtt egyenlő jogokkal rendelkező állampolgárai; a nép, mint szolidáris csoport, egymás kölcsönös támogatását biztosító kötelezettségek által összefogott, kiterjesztett család; és a nép, mint etnikai közösség, amelyet nem differenciálnak a megbecsülés és tekintély általi megkülönböztetések, hanem amelyet a közös sors és kultúra egyesít. A nép ezen négy fogalma a tágon értelmezett egyetlen nép fogalmába olvad. A demokrácia, az állampolgárság, a társadalmi biztonság és a nemzeti önmeghatározás a nemzetállamoknak a második világháború után kialakult világhrendjének csúcsai.

Ennek a rendnek a kialakulásával a nemzetelvű imagináriust ki lehet vetíteni a föld felszínére, így az területileg íródik be. A polgárság, szuverenitás, szolidáris csoport és nemzet izomorfizmusa maga után vonja, hogy minden megfeleltethető területi határ egybevág. A határoknak ez a megfelelése sokkal szigorúbb meghatározást feltételez azt illetően, hogy mi tartozik az államhoz, és mi van azon kívül. A területileg rögzített határookra való átterés, meg kell hagynunk, megegyezik a központosított királyságok létesítésével, ezzel megelőzve a modern államok nemzetivé tételét.⁴¹ Azonban a határállomások létesítése, az országhatárok fizikai kijelölése és a nemzeti terület szakralizációja mind a nemzetállamok kialakulásához kötődnek,⁴² mivel a nemzeti terület ugyanakkor megvonja a szuverén lakosság határait, megrajzolja az állampolgárok hazáját, meghúzza a társadalmi rend és zűrzavar közötti határvonalat, és megkülönbözteti a nemzeti szülőföldet és a külföld vadonát. A nacionalisták így fétissé változtatják a nemzeti területet, szentéllé, amely megérdemli, hogy a nép vérével oltalmazták.

Könnyű észrevenni a párhuzamokat a társadalom, mint konténer modelljével, amely a társadalomtudományokban alakult ki, és a második világháború után vált irányadóvá. A fordítás szinte szó szerinti: az állampolgárság a nemzeti jogrendszer, a szuverenitás, a politikai rendszer, a nemzet a kulturális rendszer és a szolidáris csoport a társadalmi rendszer fogalmában tükröződik, minden határ egybevág, és együtt határozzák meg a bőrt, amely egybetartja a társadalom testét. A test stabilitásának képéből kölcsönözve az 1980-as évekig az általános társadalomtudományi gondolkodásban oly kiemelt helyen levő funkcionális integráció eszméje a nép négy fogalmának nemzeti egybeolvasztását egyetlen nemzettestben egyeztette össze. Ami a

nacionalista számára a Nép, ugyanaz, ami a Társadalom a háború utáni társadalomtudósok számára. Mindketten egy sor alapfeltevéssel rendelkeznek arról, hogy hogyan épül fel a társadalmi világ.

Most már világossá kellett válnia annak, hogy az elvándorlók miért váltak a figyelem és a vizsgálódás kiemelt tárgyaivá mind a nemzetépítők, mind a világháború utáni társadalomtudósok számára. A nacionalista doktrínában, akárcsak a társadalom konténermodellje szerint, a bevándorlók szükségszerűen az állam és a társadalom rendes működésének ellentmondásaként jelentek meg, még az olyan társadalmakban is, ahol a múltbeli bevándorlás a nemzet alapítómítoszat képezi. Négy okát látjuk annak, hogy a bevándorlók a politika alakításának és egy specializálódó kutatói testületnek a kiemelt tárgyává váltak. Először is tönkreteszik a nép, a szuverenitás és az állampolgárság izomorfizmusát. A bevándorlókat az állammal szemben közös lojalitással és ugyanazon állam által szavatolt jogokkal jellemzett közösséggel szemben idegenekként látják. A transznacionális elvándorlók feltehetően egy más államhoz maradnak lojálisak, amelynek az állampolgárai, és amely szuverenitása alá tartoznak mindaddig, amíg nem szívoznak fel a nemzettestbe az asszimiláció és a honosítás által. A legutóbbi években, 2001. szeptember 11. óta – feltehetően fokozódó intenzitással – a társadalomtudományi kutatásokat a bevándorlók politikai tevékenysége és lojalitása foglalkoztatja, az a kérdés, amely összeegyeztethető a nemzetállamnak a bevándorló lakosság felügyelete, korlátozása és ellenőrzése iránti érdekeivel.

Másodsorban a bevándorlók tönkreteszik a nép és a nemzet közötti izomorfizmust. Foltokként jelennek meg a nemzetszövet tiszta színein, emlékeztetve a nemzetelvű államépítőket és a társadalomtudósokat a nemzettestbe hasonlóképpen az erőszakos asszimiláció és jóindulatú integráció politikája útján „felszívott” etnikai kisebbségekre. A bevándorlók ezért új kihívást jelentettek a nemzetépítés folyamatában, és rámutattak teljesítményei törekénységére – főként olyan helyeken, ahol a nemzetet sohasem plurálisként képzeltek el, és ahol a nemzet maga korábbi bevándorlókból állt.

A bevándorló társadalmakban is a bevándorlás háború utáni kutatásait a leginkább az foglalkoztatta, hogy lemérjék és tüzetesen megvizsgálják a bevándorlók és a belföldiek közötti kulturális különbségeket, és hogy a nemzeti csoportba való asszimiláció útjait írják le, röviden, hogy egy sikeres nemzetépítő folyamat mechanikájának leírását nyújtsák.⁴³ A módszertani nacionalizmus eleve elfogadott előfeltevései eleve kizárják annak problematizálását vagy kutatását, hogy vajon a bevándorlók *de facto* csökkentik-e a kulturális heterogenitást, nem-e inkább fokozzák azt, mivel a nemzeti közösség vonatkoztatási csoportja heterogén lehet a társadalmi osz-

tályok és a kultúra tekintetében, így nagyobb változatosságot mutathat egy bevándorló népességgel szemben.⁴⁴

A bevándorlók integrációjáról a világháború után alkotott különböző elméletek – a Chicagói Iskola asszimilacionizmusától a multikulturalizmus és faji megkülönböztetés, valamint etnicizálás elméletein át a neo-asszimilációig – mind feltételezik, hogy a releváns entitás, amelyhez viszonyítani kell, a nemzet/állam/társadalom (amely nem szükségképpen homogén) az egyik oldalon, és a nemzeten/államon/társadalmon kívülről érkező bevándorlók a másik oldalon. Az alapvető probléma illetően megfogalmazása nemcsak a funkcionalizmus hagyományainak köszönheti a szívósságát – amely az integrációt a legfőbb kutatatandó problémaként tételezi –, hanem a módszertani nacionalizmusnak is: az integrációt mindig is már kialakítottnak, kevésbé problematikusnak és törekenynek látják a nemzetalapú nép problémái közül.

Harmadrészt a bevándorlók tönkreteszik a nép és a szolidáris csoport izomorfizmusát. Nem kellene részeseinek lenniük a társadalmi biztonság rendszerének, amelyet a nemzeti közösség a New Deals-ben és a Beveridge Planben dolgozott ki, mivel „kintről” érkeznek a szolidaritás nemzeti terébe. De nem lehet őket teljesen kizárni az alakuló szociális rendszerekből, mivel azok történetileg és intézményesen kötődnek a munkavégzéshez, amely céljából a bevándorlókat toborozták.⁴⁵ Ennek a feszültségnek tulajdoníthatóan a bevándorlóknak a szociális rendszerekbe való integrációjában volt egyfajta jogtalanság és visszaélés. Egy egész sor háború utáni bevándorlás-tanulmány vizsgálta főként Európában a bevándorlás kihatásait a nemzeti szociális rendszerekre, elemezte a bevándorlók munkanélküliségét, körvonalazta a nyomornegyedek fejlődésének és a gettósodásnak a dinamikáját, és próbálta megérteni a szegénység kultúráját, amelybe szerintük a bevándorlók süllyedtek. A bevándorlót, aki nem tagja a nemzetcsaládnak, úgy látták, mint aki hajlamos a magány és éhezés veszélyeinek kitett, marginalizált személlyé válni. A mennyiségi elemzésekben a módszertani nacionalizmus logikáját követve a bevándorlókat rendszerint a bevétel „nemzeti eszközei”, az egy családban levő gyermekek száma, a munkanélküliség és szociális ellátástól való függőség százalékaránya szerint vizsgálták, adottként véve azt, hogy ezek az összehasonlítás megfelelő egységei.⁴⁶ Ritkán hasonlítják össze őket a nemzeti lakosság azon részével, amelyhez bevétel vagy képzettség szempontjából hasonlítanak. Mindenképp az ilyen összehasonlítások során a bevándorlók gyakran jobb eredményeket kapnak, mint a nem bevándorló népesség.⁴⁷

Negyedsorban a nemzetállam alakítói, és hasonlóképpen a társadalomtudósok szemében minden elmozdulás a nemzeti határokon keresztül kivételt képez a nemzetállam határain belüli letelepedett életmód szabálya alól. A határokon

túli letelepedés rendkívülisége elég nyilvánvaló módon a nacionalista imaginárius területi alapú szerveződéshez és a fentiekben tárgyalt, ehhez kapcsolódó társadalom, mint konténer-modellhez köthető. A háború utáni bevándorlás-kutatások egy alapvető ágazata és egy sor szakosodott kutatóintézmény dolgozott ki elemzéseket ezekre a határokon keresztüli mozgásokra, az azokat irányító, ellenütemű mechanizmusokra, az őket támogató láncmigráció-hálózatokra, a társadalmi és kulturális tőke szerepére azok korlátozásában és irányításában.

Ez az irodalom kizárólag a nem-állampolgárok migrációjára összpontosít, a nemzettársak „visszatérő” migrációjára, például az *Aussiedler*ek (rendszerint német népcsoportként fordítják) visszatérésére Németországba nem. 1989-ig az *Aussiedler* népcsoportokat néprajzkutatók és történészek tanulmányozták – migráció-szakértők nem, ők kizárólag az *Ausländer*ek (külföldiek) bevándorlására összpontosítottak. És csak a transznacionális migráció képezi a migrációkutatások tárgyát. Az állampolgárok „belső” vándorlása egyik városból a másikba, az iparilag hanyatló területekről a robbanó metropoliszokba nem számít külön figyelmet érdemlő problémának, és vagy teljesen észrevétlen marad, vagy az urbanizáció tanulmányozásának a részévé válik, így a migráció tanulmányozásától elkülönülő tudományágak vizsgálják. A határokon átívelő migráció ezzel szemben anomáliaként jelenik meg, problematikus kivételként azon szabály alól, hogy az emberek ott maradnak, ahova „tartoznak”, azaz a „saját” nemzetállamukban. A háború utáni migráció-tanulmányok ezzel természetessé tették ezt a hovatartozást, a társadalomtudományi érvelés háttérébe állították, és az egyik kétségbevonhatatlan axiómájukká változtatták.

Ez a négy pont megvilágítja, hogy a migrációkutatások milyen mértékben a világháború utáni korszak tartozékai, amikor a nemzetállamok elérték hatalmuk csúcspontját mind a migrációs mozgások, mind az ezekről alkotott társadalomtudományi gondolkodás irányításában, korlátozásában és befolyásolásában. Azzal, hogy a bevándorlókat úgy ábrázolták, mint akik a biztonság potenciális veszélyeztetői, kulturálisan mások, társadalmilag marginálisak és kivételt képeznek a területi elkülönülés szabálya alól, a háború utáni társadalomtudományok tükrözték és, amint a következő részben látni fogjuk, ugyanakkor legitimizálták a nemzetállam-építés elképzelését, amely egy szuverén állampolgárság, homogén nemzet, a szolidaritás közössége és területileg meghatározott állam kialakítására irányult.

A nemzetépítés szakaszai és a bevándorlásról folytatott diskurzusok

Mindeddig az érvelésünk merőben fogalmi és elvont volt, a nemzetállam-építés ideológiái, valamint a társadalomtudományok (első rész) és a világhá-

ború utáni bevándorlás-tanulmányok (második rész) fogalmi rendszere közötti analógiákkal dolgozott. A következő részben ezt a kapcsolatot történelmileg szeretnénk elhelyezni. Széles képet vázolunk arról, hogy a nemzetállamok kialakulásának különböző szakaszai hogyan befolyásolták az államnak a bevándorláshoz való viszonyulását, és ez a viszonyulás hogyan fogalmazódott meg a társadalomtudományokban. Látni fogjuk, hogy a világháború utáni helyzet, a nacionalista elzárkózás a társadalomtudományok konténer-elméletével együtt semmiképpen nem ennek a kapcsolatnak az egyedüli formája.

Az elmondandó történet színtere a globalizáció és a nemzetivé válás szakaszaiban terjeszkedő és beszűkülő világ, amely azonban, ahogy a módszertani nacionalizmus által nem korlátozott megközelítés látni engedi, a határokon átívelő kapcsolatok birodalma marad. Remélhető, hogy a történetünk hozzájárulhat a nemzetállam-építés, a bevándorlás és a társadalomtudományi megfogalmazások egymás közötti összefüggéseinek egy új, integrált szemléletének kialakításához.

Első szakasz: a világháborúk előtti korszak

A minket érdeklő változásokat felvázolva négy időszakot különíthetünk el, a vizsgált területről átfogó képet alkotva, és a dátumokat a globális történelmi átalakulások megközelítő jelölőiként használva: 1870–1918, 1919–1945, 1946–1989, 1990–jelen; az utolsó időszakot egy külön részben tárgyaljuk.

Történelmi leírásunk első szakasza 1870-től az első világháborúig tart. A *belle époque* a dramatikus növekedés időszaka volt, a munkavégzés nagyfokú követelményeivel, amelyet gazdasági összeomlások, valamint a stagnálás és hanyatlás fontos időszakai tagoltak. Ezek a hullámzások határozták meg mind Európa, mind az Egyesült Államok ipari fejlődését, kiágazásokkal és összefonódásokkal Mexikó, Brazília, Argentína, Kína, Japán, Oroszország és Törökország irányában. Ebben az időszakban történt, hogy a magasabb árakat és új haszonforrásokat kereső ipari kapitalisták a globális finanszírozás és befektetések új formái felé fordultak. A társaságok fontos közszereplőkké fejlődtek, amelyeknek a jogait azon állam védte, ahol a székhelyük volt. Monopóliumokat és kartelleket alakítottak, és elindították azt, amit most már a globalizáció intenzív periódusaként látunk.⁴⁸

Ezt az időszakot két irányvonal jellemezte, amelyek összetett, ritkán vizsgált módokon kapcsolódtak egymáshoz. Elsősorban ez volt az erőteljes nemzetállam-építés időszaka. A vasutak elősegítették a mezőgazdasági és kézműves termékek nemzeti piacainak a fejlődését. Az állami postai szolgálatok hozzájárultak a nemzeti gazdaság fejlődéséhez. Az állampolgárok tör-

vényes egyenjogúsága felszámolta a gazdasági tevékenység utolsó testületi és feudális megszorításait. A közoktatás és a közegészségügy hozzájárult a testet öltött nemzetállam nyilvános megtapasztalásához, mivel a fiatalság az osztályterem korlátai között találta magát, ahol nemzeti rítusokat tanultak, és a közösség tagjainak saját egyéni fogyasztása és testi szokásai a közoktatás és a közbeszéd tárgyaivá váltak. Számos államban a szavazati jogot kiterjesztették erre a frissen nevelt, felnőtt férfiakkól álló tömegre. Röviden: létrejött az állampolgárság, a szuverenitás és a nemzet, ezzel nagymértékben megvalósult az előző részben vázolt nacionalista álom.

Míg az egyes iparágak a nacionalizálódó államok keretei között, a versengő kapitalista érdekek árszabásától védve fejlődtek, a nemzeti érdekek fogalmához kötött kereskedelmi versengés a kolonializmus egy új periódusát indította el. Ez volt az a korszak, amikor az európai államok „tolongtak” Afrika megszerzéséért, és amikor az európai államok és az Egyesült Államok fokozottan versengtek a Karib-szigeteken, Latin-Amerikában és Ázsiában kitermelt nyersanyagok ellenőrzéséért. Ugyancsak ezt az időszakot, a nyersanyagforrások monopolizálására és a felhasználásukhoz szükséges munkaerő megszerzésére irányuló erőfeszítések részeként az imperializmus gyakorlata és elméleti megfogalmazása is jellemezte.

Ezeknek a változatos és egymásra ható fejlődéseknek az eredménye, egy olyan korban, amely egyszerre volt a nemzetállam-építés és az erőteljes globalizáció kora, a munkaerő széleskörű vándorlása volt, amely kevés vagy a legtöbb államban semmilyen korlátozással átfogta a földgolyót. A munkarejűket a munkaerő újonnan létesített világpiacán árusító szabad munkások képezték ennek a vándorlásnak az egyik részét. Egy másik részét a leszerződött munkások képezték, akik a rabszolgákat helyettesítették az ültetvényeken, vagy vasutakat és más alapvető infrastrukturális létesítményeket építettek szerte a világban, főként a gyarmatokon.⁴⁹ A lengyelek és az olaszok Észak-Franciaországba vándoroltak; Svájc különböző népességeket fogadott be, Angliába a kontinensről áramlottak a bevándorlók; a német ipari fejlődés pedig keletről és délről táplálta az elvándorlást. Brazília Európából, a Közel-Keletről és Japánból fogadott vándorlókat. Az indiai és kínai munkások a Karib-szigetekre és Afrika déli és keleti részére mentek. Az Egyesült Államokba mexikóiak, törökök, szíriaiak, Dél- és Kelet-Európából érkező népcsoportok vándoroltak.⁵⁰ Az Egyesült Államok, amelyet ma, az európai államokkal szemben a bevándorlók földjeként ábrázolnak, tulajdonképpen az első, és egy ideig az egyetlen ország volt, amely jelentősebb korlátokat emelt, amikor 1882-ben tízéves időszakra jóváhagyta a kínaiak kirekesztéséről szóló törvényt (1892-ben vizsgálta felül). Egy bizonyos

időszakban Németország, amely korábban a lengyel államhoz tartozó területeket is magában foglalt, szigorúan ellenőrizte és felügyelte a lengyel ajkúak (de nem az olaszok és más bevándorlók) mozgását, beleértve a német útlevéllel rendelkező lengyeleket is. A német hatóságok kételkedtek a lengyel ajkúaknak a német nemzetállam iránti lojalitásában, és a lengyel nacionalizmusban látták a legfőbb veszélyt az újonnan egyesített német állam integritására nézve.

Általában azonban ebben az időszakban útlevélre és beutazási papírokra sem volt szükség. A legtöbb európai ország felszámolta a tizenkilencedik század első felében bevezetett útlevél- és vízumrendszert, miután Franciaország 1861-ben átvette a vezetést a munkaerő szabad mozgása elé emelt korlátok felszámolásában. 1914-re minden ilyen jellegű dokumentumot elméletileg érvénytelenítettek Európában.⁵¹ A munkaerőhiánytól való félelmükben egyes államok próbálták megakadályozni a munkások elvándorlását, de ezek az erőfeszítések viszonylag hatástalanok voltak. A munkások olyan régiókba vándoroltak, ahol az ipar fejlődőben volt, és hazatértek vagy máshová mentek, amikor rossz idők jártak. Svájc, Franciaország, Anglia, Németország, az Egyesült Államok, Brazília és Argentína iparosított gazdaságaikat a gyárakban, a földeken, az üzemekben és a bányákban dolgozó vándorló munkások milliói segítségével építették ki.

Az a tény, hogy a vándorlók jöttek-mentek, megőrizték kötődéseiket a hazájukhoz, hazaküldtek pénzt földvásárlásra, és távolról támogatták a szülőföldjüket, elfogadott gyakorlatnak számított. Ennek az időszaknak a kezdetén az elvándorlók könnyen szereztek állampolgárságot még Németországban is, ahol sok bevándorló munkás kapta meg a német állampolgárságot.⁵² Az állampolgárság megszerzésének egyszerűsége azt tükrözte, hogy „a nép” fogalmát alapvetően még a közös állampolgári jogok és a demokratikus beleszámítás alapján értelmezték – a nép mint nemzet és a kölcsönös szolidaritás csoportja csak a következő nemzetállam-építési periódusban volt fontos. A migráció elé állított korlátok hiányát és a nyitott állampolgársági rendszereket tükrözve E. G. Ravenstein⁵³ a migráció első szisztematikus elemzésében nem tett analitikus különbséget a belföldi és a nemzetközi migráció között. Ehelyett Ravenstein az emberek területeken keresztüli bármely mozgását egyetlen jelenség részeként kezelte, amelyet a gazdasági lehetőségeknek a fizikai térben való megoszlása alapvetően meghatároz. Úgy gondolta, hogy a nemzetközi migráció ugyanazoknak a „törvényeknek” engedelmeskedik, mint a belső migráció. Pontosabban: fenntartotta, hogy minden esetben a migráció vidékről városba és szegényebb vidékekről gazdagabb vidékekre való mozgást jelentett. A tény, hogy a nemzetközi migrációban az

elvándorlók nemzeti határokat léptek át, veszélyt okozott a statisztikákat felállító kutatónak, de nem okozott eltérő társadalmi dinamikát.

Mindezek mellett a globalizáció ezen korszakában felerősödő nemzetállam-építés végül is elősegítette „a nép” olyan megfogalmazásait, amelyek drámaian kihatottak a migrációra, és megváltoztatták a társadalomtudósok gondolkodását a migrációról. A nép „etnikai” és/vagy „faji” fogalma kezdte behelyettesíteni a „polgári” fogalmat, amelyet eredetileg a felvilágosodás filozófusai alakítottak ki, és az egyesült államokbeli, a francia és a haiti forradalmak során konkretizálódtak. A nép most már elsősorban a közös ősök és haza révén egységes nemzetet jelentett, függetlenül attól, hogy tagjai merre vándorolhattak el. A nép ezen fogalma minden nemzetet saját nemzeti jelleggel, sajátos természettel és szülőfölddel látott el, és egy helyhez való joggal a Nap alatt. A nép nemzetivé alakított fogalma a politikai felsőbbrendűségért Európában vívott, fokozódó versengésben alakult ki. Ezt meg lehet figyelni minden nemzetépítő történetben, a Franciaország és Németország közötti, sokat tárgyalt különbségek ellenére.⁵⁴ A nacionalista sovinizmus és rasszizmus legitimálta mind a periódus gyarmati birodalomépítését, mind ennek a versengésnek a kicsúcsosodását az első világháborúban. Ennek a versengésnek, valamint a nemzetről és fajról alkotott eszmék feltűnésének kontextusában a nemzetállam-építők, beleértve az elitet, a politikai vezetőket, az állami hivatalnokokat és értelmiségieket rendszeres erőfeszítéseket kezdeményeztek az Európa és Amerika minden iparosodó államára jellemző, belső kulturális és nemzeti diverzitás eltörlésére, tagadására vagy homogenizálására.

Jelen tanulmányban kiemelten érdekel minket a társadalomtudományoknak ebben az újrafogalmazásban játszott szerepe. A társadalomtudományok külön intellektuális vállalkozásokként jelentek meg ebben az időszakban, és a nemzet és bevándorló fogalmaknak a változásai alakították, illetve maguk is hozzájárultak ezekhez a változásokhoz. A nép polgári értelmezésétől a nemzeti fogalmára való áttérésben az európai néprajzi kutatások, valamint az Európában és az Egyesült Államokban folytatott antropológia kulcsszerepet játszottak. A nemzeteket mindinkább organikus egészekként látták, amelyeket a kozmopolita modernitás által még nem érintett paraszt, kiskisgazda vagy földműves tiszta eszméi, hagyománya vagy vidéki erkölcsi táplálnak. A nép mint vér szerinti faj eszméit világszerte népszerűsítették, belefogva a nemzetállam-építés tervének és a gyarmati terjeszkedés legitimizálására használt gyarmati ideológiáknak a megvalósításába.⁵⁵ Mindeközben a szociológia kialakította a haladás mindazon nagy rendszereit – a hagyománytól a modernitásig, a közösségtől a társadalomig –, amelyek elfedték ennek a korszakos átalakulásnak a nemzeti meghatározottságát. Durkheim és Weber

mindenképp – hogy a korszak szellemi óriásai közül csak kettőt említsünk – magától értetődőnek tekintették, hogy a saját nemzeti alapú társadalmuk az, amely ezen az úton halad majd a jövő felé, a legnagyobb sebességgel, és versenyben a legcivilizáltabb nemzet címre törekvőkkel.

A módszertani nacionalizmus különböző módozatai által színesített tudomány ezen fejlődése közepette nem volt meg a fogalmi apparátus annak a módnak a vizsgálatára, ahogy az egyes nemzetállamokat nem a területi határaiton belül alakították ki, hanem az állam és gyarmatai, vagy egy bizonyos nemzeti terület lakossága és azon kívül élő politikai száműzöttjei és elvándoroltjai közötti komplex dialektikában formálódtak. Csak a közelmúltban kezdte el megvilágítani a kolonializmus tudományága, hogy olyan országok, mint Franciaország, Anglia, sőt az Egyesült Államok (mivel gyarmatokat foglalt el, és kezdte elfoglalni a Karib-szigeteket) nemzetállam-építési stratégiáit hogyan alakították a gyarmatosító és a gyarmatosított, vagy a bevándorlók és a bennszülöttek közötti megkülönböztetések.⁵⁶ Ezek a megkülönböztetések a gyarmatosító ország nemzeti kultúrájának homogenizálását és felértékelését szolgálták, és népszerűsítették az egységes és összetartó, a faji felosztás alapján az alárendelt néptől elkülönülő társadalom fogalmát.

Ahogy a nép és társadalom nacionalista értelmezései gyökeret eresztettek, a bevándorlókról alkotott elképzelések kezdtek megváltozni. A századfordulóra, amikor a vándorlási hullám általában korlátozatlan maradt, a bevándoroltakat kezdték úgy látni, mint akik fenntartják az ősi szülőföldjükhöz való tartozást. Számos tényező járult hozzá ennek az eszmének a népszerűsítéséhez, amely (számos módon) a nemzeti állampolgársággal rendelkező, szuverén népekre osztott világ elképzelést egészítette ki. Ezért a nem a nemzethez tartozó állampolgárok jelenléte, ahogy az előző részben tárgyaltuk, alapvető veszéllyé válik a nemzeti szuverenitásra és biztonságra nézve.

Ezzel szemben, és szintén a nép újonnan nacionalizált fogalmához igazodva, a bevándorlókat küldő államok, beleértve Olaszországot és az Osztrák-Magyar Monarchiát, elkezdtek kivándoroltjaikat úgy látni, mint akik továbbra is tagjai a hazának, akiktől elvárják, hogy hazatérjenek.⁵⁷ A külföldi pénzküldeményeket számos régió gazdaságának a jelentős részeként látták. A bevándorló-küldő országok a kivándoroltakat védő és ugyanakkor felügyelő intézményeket hoztak létre. A politikai száműzöttek szétszóródtak azon európai területekről, ahol a nacionalista küzdelmeket felszámolták. Harcukat transznacionális téren folytatták. A száműzetésben ezek a vezetők a saját vidékükéről származó, szétszóródott munkásokat honfitársaikként látták, és gyűlések, újságok, vallási és testvéri szervezetek révén megpróbálták átítatni őket nemzeti identitással és érzésekkel. A kivándorolt munkások, akik a ha-

zai vidékek és a kivándorlás országai között ide-oda mozogtak mind Európán belül, mind az Atlanti-óceánon keresztül Amerikáig, elkezdtek részt vállalni a saját hazájuk nemzetállam-építéséből. Mind az európai, mind az európai bevándorlók kezdték azt hinni, hogy az irántuk külföldön tanúsított tisztelet fokozódna, ha a szülőföldjük hatalma és megbecsültsége növekedne, és számosan közülük buzgó nacionalistákká váltak.⁵⁸

Mindezek a transznacionális politikai tevékenységek és elköteleződések igazolni látszottak a nacionalizálódó államok félelmét, hogy a bevándorlók alááshatják a nemzet stabilitását és területi meghatározottságát. Ennek az első időszaknak a végére a bevándorlókat politikailag veszélyesekként, és nemzeti vagy faji szempontból alapvetően különbözőkként kezdték látni. Úgy vélték, hogy a jelenlétük veszélyezteti az állampolgárság, a szuverenitás és az állam közötti izomorfizmust. Mindeközben Európában a politikai vezetők, akik az intenzív iparosodás politikai következményeivel, a gazdagok és szegények közötti, a globalizáció folyamatai által elmélyített egyenlőtlenségekkel és az internacionalista forradalmár munkásmozgalmakkal szembe-sültek, a nem a nemzethez tartozók iránti bizalmatlanság és gyűlölet hullá-mait korbácsolták fel, amely az első világháború kitörésében teljesedett ki.

Második szakasz: az első világháborútól a hidegháborúig

Az első világháború véget vetett a munkaerő szabad mozgása időszakának és az erőteljes globalizáció más aspektusainak. A gazdaságok széthullása – először a háború miatt, majd mivel számos területet újraszerveztek függetlenségüket kivívott államokká – hozzájárult a határok folyamatos lezárásához, amit ezeknek az újonnan nacionalizálódó államoknak a nemzeti védelme részeként vezettek be. Ugyanakkor a nemzetállam alakításának a háborúhoz hasonló folyamata a vele járó etnikai tisztogatásokkal és honosítás-visszavonásokkal a legfőbb, menekülteket termelő erő volt (és az ma is).⁵⁹

A nemzeti becsület és függetlenség nevében véghezvitt tömegmészárlás a nemzeti sorsközösség eszméjét példátlan elfogadhatósággal ruházta fel, a nemzeti hovatartozást élet-halál kérdéssé változtatva nemcsak a lövészárkokban, hanem a társadalom egészében is. A barát és ellenség közötti, nemzeti származás szerinti megkülönböztetés mindennapos gyakorlattá és ideológiává vált. Az orosz forradalom sikere fellendítette a bevándorlók megfigyelését, mint akik potenciálisan veszélyeztetik a nemzet biztonságát, és megerősítette a nemzeti és idegen eszmék és ideológiák közötti különbségtévést. A kor politikai zűrzavara, amelyben a kapitalizmus válsága Németországban forradalmi, fegyveres felkeléssel társuló politikákkal és a republi-

kánus Spanyolország felemelkedésével állt szemben, hozzájárult a nacionalista államok erőfeszítéseihöz, hogy rendbe hozzák határaikat, és korlátozzák a politikai munkás aktivisták mozgását.

A migráció ellenőrzési rendszerére irányuló korábbi törekvéseket felülvizsgálták, és történelmileg újszerű határellenőrzési formákat fejlesztettek ki. Most már az egyénnek engedélyre volt szüksége, hogy belépjen egy országba és ott maradjon, létrehozva ezzel mind a belföldiek – akiknek nincs szükségük engedélyre – és az idegenek, mind az adott államban legálisan, illetve illegálisan tartózkodók közötti megkülönböztetést. Az engedély-kibocsátás feletti hatalom a központi kormányzatban összpontosult. Az Egyesült Államokban ez a hatalom, amelyet különböző államok kezdetben támadtak, megerősítette a szövetségi kormány pozícióját, és a nemzetnek ellenségeitől való elhatárolásában játszott szerepét. Európában az új vízumrendszer kezdte összekötni az adott országban való tartózkodás jogát a munkaengedéllyel, virtuálisan ideiglenes munkavállalóként határozva meg az idegent. Röviden: a két világháború között a bevándorlók felügyeletének, korlátozásának és ellenőrzésének teljes központi állami apparátusa intézményesült. A határok ellenőrzésének és a biztonsági intézkedések fokozásának a logikája szerint a bevándorlók a nemzet természetes ellenségeivé váltak.

Mindeközben a háború pusztításai Európában szétszakították a külföldön levő családtagok transznacionális kapcsolatait a levelek, pénz és csomagok küldésének az akadályozásával. Ahogy a menekültek elhagyták az európai háborús zónákat és a határok módosultak, sok, az Egyesült Államokban élő áttelepült elvesztette családjá nyomát, egyesek mindörökre. A tömeges munkanélküliség és a válság mérete szintén megnehezítette a pénzküldést. A munkahelyükről Amerikában elbocsátott emberek hazatértek az otthonukba, amelyet a szülőföldjükön építettek. Ugyanakkor a bevándorlás korlátozásai az Egyesült Államokban ténylegesen megállították az ide-oda utazást, amely a háború előtt a bevándorló családok, közösségek és a transznacionális nemzetállam-építés fő erőssége volt. Hasonló átalakulások érték az elvándorlókat Európán belül.

A transznacionális politika és a nagyobb távolságokat átfogó nacionalizmus, a belföldi politikát a transznacionális társadalmi területekre kiterjesztő hovatartozás ideológiájának folyamatossága azonban ebben az időszakban is megőrződött. A német, olasz és japán kormányok például sokat tettek a külföldön levő állampolgáraik ellenőrzéséért és szülőföldjükkel szembeni lojalitásuk táplálásáért.⁶⁰

Az első és a második világháború közötti rövid időszak fordulatot jelent a módszertani nacionalizmus erősödésében, a bevándorlásról alkotott mai

fogalmunk is ebben az időszakban alakult ki. A társadalomtudományok fontos szerepet kezdtek játszani ebben a fogalomalkotásban. A Robert Park, Louis Wirth, William I. Thomas, Florian Znaniecki és St. Clair Drake nevéhez köthető chicagói szociológiai iskola dolgozta ki a migráció első szisztematikus megközelítését.

Miközben meg voltak győződve egy értékmentes szociológia erényei felől, a modelljeik egy sor nemzeti értéket és szabályt tartalmaztak arról, hogy hogyan kell a bevándorlást értelmezni. Kialakították a területi meghatározottságú, saját, stabil lakossággal rendelkező államok képét, amellyel szembeállították a bevándorlókat, akiket marginális, szélsőséges állapotok között élő embereként ábrázoltak, akiknek a gyökerei az egyik társadalomban vannak, és egy másikba helyeződtek át. Az asszimilációt támogatták, nem a társadalmi beavatozás terveinek a megfogalmazásával, hanem „faji kapcsolatok ciklust” javasoltak, amelyben a kultúraátvétel és asszimiláció folyamata több generáció során normálissá és természetessé válhatott.⁶¹ A „faj” szó átgondolatlan használata jóváhagyta a faj és nemzet egybeolvasztását, és egymás mellé tette a dél- és kelet-európai, a zsidó és afrikai-amerikai bevándorlókat, mint akik fajilag mind különböznek Amerika alapvető lakosságától, bár különböző mértékben, ez pedig kihathat az asszimiláció fokára. A bevándorlók mozgását szembeállították a bevándorlókat befogadó országgal, amelynek a társadalmáról úgy vélték, hogy egy homogén nemzeti kultúrába ágyazódik. Az afrikai-amerikaiak hozzárendelése a bevándorlókhoz a faji kapcsolatok ciklusban a nemzeten kívül helyezte őket, bár az Egyesült Államok lakosságának a részét képezték Amerika meghódítása óta. Ez a diskurzív elmozdulás a nemzetet fehéreként jelölte meg, és normalizálta a szín szerinti megítélést.⁶²

A bevándorlókat most már nemcsak a biztonság veszélyeztetőiként látták, hanem mint akik tönkreteszik a nemzet és a nép izomorfizmusát, és nagy kihívást jelentenek a folyamatban levő nemzetépítő projektekre, folyamatosan a kulturális heterogenitás újabb hullámainak felszívására kényszerítve az asszimiláció gépezetét. Az a tény, hogy a nemzetépítés folyamatban volt, és az állam határain belül jelentős különbségek voltak a társadalmi osztályok, kultúrák, nemek és régiók között, nehezebben vált felfoghatóvá. A nemzet-alapú társadalom nemzeti integrációját és kulturális homogenitását adottként kezelték.

Bár látszatra ahistorikusak, ezek az elképzelések igencsak az első világháború utáni, globalizációtól való hátrálásnak és az 1930-as évek nagy válságának termékei. Tulajdonképpen számunkra úgy tűnik, hogy a globális gazdasági integráció ezen időszak alatti mérséklődése sarkallta és könnyítette meg a minőségi ugrást a nemzetállam-építésben, valamint a konténer-

modell megjelenését a társadalomtudományokban, amelyet a chicagói iskola segített népszerűsíteni. A nemzetállamba foglalt társadalmi rend az új társadalomtudomány, valamint a migrációtanulmányok eleve adottként elfogadott előfeltevésévé vált. Hamar elfelejtették még azt a tényt is, hogy a globalizáció korábbi időszakai alatt voltak a munkaerő szabad mozgásával jellemezhető időszakok. Amikor a migráció, mint fenyegető társadalmi rend, új képe uralkodóvá vált, azon társadalmi mozgások, amelyek olyan könnyedén léptek át határokat, és táplálták a politikai és szellemi életet, elhalványultak előbb a tekintetek, majd az emlékezet számára, beleértve a munka internacionalizmusát, az első nőmozgalmakat, a pán-afrikanizmust és a távolsági nacionalizmus különböző formáit.⁶³

Voltaképpen a chicagói iskola és a befolyása alatt álló kutatók által közölt tényleges adatok a vándorló népességek transznacionális családi, vallási, gazdasági és politikai kötődéseinek folytonosságát és jelentőségét mutatták ki. Főként Park dokumentálta a társadalmi kontroll és információcsere mintáit, amelyek transznacionálisan kiterjedtek a parasztok lakta falvaktól New York utcáiig, a bevándorló sajtó szerepét annak táplálásában, amit ma távolsági nacionalizmusként határoznánk meg az egyesült államokbeli bevándorlók és a bevándorlókat küldő országok között, valamint a rendszeres visszatérés és a küldemények áramlása mintáit.⁶⁴ Azonban mivel látásmódjukat korlátozta a társadalom konténer-modellje, a transznacionális kapcsolatok minden bizonyítékát átmeneti jelenségként határozták meg, amely az asszimiláció természetes folyamata során el fog tűnni.

Harmadik szakasz: a hidegháború

A második világháború utáni, hidegháborúként ismert időszak alatt a fehér folt vaksággá változott, szinte teljesen törlődtek azoknak a transznacionális és globális folyamatoknak a történelmi emlékei, amelyek között a nemzetállamok kialakultak, valamint a migráció szerepe ebben a formálódásban. A modernizáció elmélete alapján úgy tűnt, hogy Nyugat-Európa és az Egyesült Államok nemzeti identitásaikat és modern államaikat saját területi határaikon belül alakították ki, és nem a globális gazdasággal és az eszmék áramlásával összefüggésben. Az Egyesült Nemzetek jelentőségének növekedése és a legtöbb volt gyarmat formális függetlenségének szavatolása népszerűvé tette a világ mint számos egyenlő fontosságú és szuverenitású nemzetállamra osztott világ képét. A világháború utáni Európa elhurcolt személyekkel és menekültekkel teli területét gyorsan visszarendezték azon elvhez való ragaszkodással, hogy mindenkinek tartoznia kell valahova. Az

Egyesült Államokban a gyerekek „az ország nélküli emberről” szóló tanítómeséket olvastak az iskolában, és hazafias dalokat énekeltek. Szerke a világön az állampolgári nevelés egyenlővé vált a hazafiasságról szóló leckékkel. Az embereket úgy képzelték el, hogy mindegyiknek egyetlen nemzetállama van, és úgy gondolták, hogy a világhoz tartozáshoz nemzeti identitásra van szükség. A társadalomtudományok nem vizsgálták meg és nem is problematizálták ezt az előfeltevést, hanem adottként kezelték az előző részben hosszasan leírt konceptualizáció során.

Röviden visszatekintve a világháború kontextusára, amely alatt a társadalomtudományok éretté váltak, további bepillantást nyerhetünk arra a módra, ahogy ez a környezet alakította a migrációkutatásokat. Európában a Szovjetunióval való versengés a szociális-demokratikus ideológiák és egy társadalmi jóléti kapitalizmus fejlődését sarkallta. A nép most már nemcsak nemzetet, állampolgárságot és szuverenitást jelentett, hanem a szolidaritás csoportját is. A nemzeti jóléti államok létrehozásával a nacionalista projekt elérte csúcspontját és beteljesedését. A tagság ebben a szolidaritási csoportban kiváltságot jelentett, az államhatárok pedig az ezekhez a kiváltságokhoz való hozzáférés korlátozásait képezték.⁶⁵

Emellett a hidegháborús feszültségek és gyanakvások a határok minden eddiginél szigorúbb felügyeletét és az országhatárokat átlépők motivációjának gondos megvizsgálását tették szükségessé. A bevándorlás sokkal problematikusabbá vált. Ahhoz, hogy valaki túljusson a vasfüggönyön, politikai menekültnek kellett lennie. Nyugaton csak a kommunizmus elől menekülők kapták meg a jogot a mozgásra és állandó letelepedésre. Különben tartotta magát a közmegegyezés, hogy a nemzeti határoknak korlátozniuk kell a népek áramlását, és konténereként kell szolgálniuk, amelyeken belül a nemzeti kultúrák élnek és virágoznak. Mégis, ahogy a háború után újjászerveződtek az ipari struktúrák, és miután a válság és a háború elnéptelenítette az öreg kontinentet, új munkaerőigény lépett fel Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban.

Ebben a helyzetben Anglia, Franciaország és Hollandia saját gyarmati lakosságaik felé fordultak, olyan lakosságokhoz, amelyeket úgy neveltek, hogy a gyarmati hatalmat anyaországgént, a nyelvet és az oktatási rendszert pedig az anyaországéval közösnek lássák. Nyugat-Németország vendégmunkásokat toborzó munkaszerződések alkalmazásával próbálta visszaszorítani és ellenőrizni a munkások beáramlását. A szocialista Kelet-Németországgal való versengésben a világháború utáni nyugat-német vezetők a nemzeti konszenzus és a munkásság békéje összeegyeztetésének szükségességével szembesültek, amelyet az állampolgároknak nagyvonalúan biztosított társadalmi jólét alapján érthettek el. A vendégmunkásokat megfelelő megoldás-

nak találták a rugalmas munkaerő szükségletére a háború utáni újjáépítésben és ipari fejlődésben, mivel úgy biztosítanak munkavégzést, hogy közben nem bomlasztják fel a kulturális vagy gazdasági paktumot, amelyet a német vezetők próbáltak összeolvasztani az állampolgársággal. Az Egyesült Államok mindkét stratégiát alkalmazta valamennyire, a gyarmati Puerto Rico-i lakosságot használva és a Bracero programot dolgozva ki a mexikói munkaszerződésekre. Míg látszatra nagyon eltérőek, mindkét stratégia az ipari szükségleteket szolgálta ki, miközben minimálisra csökkentette a társadalomtudomány által meghonosított és elfogadtatott nemzeti bezárkózás fogalmát, sőt akár gyakorlatát érhető kihívásokat.

Az Egyesült Államokban az erőteljes asszimilációs törekvések ellenére a városi környezetben korábban letelepedett bevándorlók hullámai megőrizték nemzeti identitásukat, még ha kulturális gyakorlataik mindinkább hasonlítottak is a szomszéd munkásosztályéihoz.⁶⁶ A népnyelv ezeket a csoportokat „nemzetiségeknek” nevezte, a világháború előtt a nemzeti hovatartozásról alkotott ideológiákat tükrözve. Vannak bizonyítékok arra vonatkozóan, hogy ezeken a nemzetiségi csoportokon belül egyes családok és szervezetek elkezdtek újra kiépíteni a két világháború által megszakított transznacionális kapcsolataikat. A bevándorlók lakta negyedekben ebben az időszakban kampányoló politikusok felismerték ezeket a kapcsolatokat, azt ígérve, hogy fejleszteni vagy támogatni fogják az amerikai külpolitikát azon népcsoportok szülőföldjének megsegítése irányában, amelyekhez éppen szóltak: íreknek, olaszoknak, lengyeleknek, szerbeknek vagy görögöknek.⁶⁷ De a korlátozások miatt, amelyeket a társadalom konténer-modellje kényszerített a társadalomtudományokra, ennek a történetnek még sok részét kell felkutatni. Az Egyesült Államokban Glazer és Moynihan⁶⁸ nagy hatású kijelentéséig („az olvasztótégelyen túl kell menni”) a társadalomtudomány mellőzte ezeket a megmaradó identitásokat és a módokat, ahogy az Egyesült Államok városi politikai élete úgy szerveződött, hogy inkább kidomborította az etnikai csoportok versengését, mintsem válaszolt volna az osztályalapú diskurzusra.⁶⁹ Ehelyett a bevándorlókat úgy ábrázolták, mint akik elszakadtak gyökereiktől, és sok időt és forrást fordítottak az asszimiláció arányának és fokának a mérésére.

Az 1960-as években ez a retorika jórészt hirtelen megváltozott az Egyesült Államokban, és ezeknek a változásoknak a hatása a nemzetállam-építés retorikájára és a társadalomtudományokra az egész világban érezhető volt, főként a világháború után. A változások kiváltója az amerikai polgári jogi mozgalom volt, amely az amerikai identitásnak a fehér bőrszínnel való, ki nem nyilvánított, de intézményesített azonosítását emelte ki. Miközben a fekete aktivisták arra törekedtek, hogy kialakítsanak maguknak egy differen-

ciált és vitatkozó politikai identitást, a világháború előtti pán-afrikai mozgalomhoz nyúltak vissza, és újjáélesztettek egy afrikai-amerikai kulturális politikát.⁷⁰ A fekete hatalmi mozgalom nyomában más népesek, akiket kizártak az Egyesült Államok rasszizált, a normatív fehér bőrszínen alapuló nemzetépítéséből, elkezdtek kidolgozni a kulturális pluralizmus ideológiáit.⁷¹ Ebben a kontextusban, amely az amerikai rasszizmus felfedésének hidegháborús implikációit is tartalmazta, az amerikai bevándorlási törvénybe foglalt, fajilag felépített nemzeti kvótákat 1965-ben végre kizárták.

Most vegyük szemügyre Európát. Nyugat-Németországban a világháború utáni nemzetállam-újjáépítési projekt egy nemzeti kultúrát próbált felújítani, miközben elutasította a náci ideológiákat. A népet továbbra is úgy határozta meg, mint egy közös kultúrával és történelemmel rendelkező nemzetet, amelybe most már beletartoznak a náci időszak borzalmai és az ezekből eredő történelmi felelősség, amely a művelt elit kollektív tudatának a legfőbb eleme lett. Ezen időszak társadalomtudósai nem vonták kétségbe a német nép ezen fogalmát, mint amelyet a közös történelmi sors és kultúra határoz meg, elfogadva a nézetet, hogy az idegenek csak nagy nehézségek árán válhatnak németekké, annak ellenére, hogy a Németország történelmére vonatkozó adatok világosan bizonyítják a bevándorlók nagyfokú abszorpcióját az első világháborút megelőzően.

Mivel úgy gondolták, hogy a bevándorló munkások, a bennszülöttek és az idegenek közötti fogalmi felosztásnak megfelelően, hazatérnek, ők eredetileg nem képezték a társadalomtudományi kutatás vagy elmélet tárgyát. Azonban amikor világossá vált, hogy Németországban sokan letelepedtek és beolvadtak, a német kutatók elkezdtek felmérni a számukat és hatásukat. A leginkább a nemzeti osztályrendszerre gyakorolt következmények érdekelték őket, különösen az, hogy a kasztszerű tagozódás elemei hogyan épültek be, különválasztva a bevándorló idegeneket a nemzeti lakosságtól.⁷² A bevándorlók elkülönülése és otthoni kötődései eleve adottaknak számítottak. Az Egyesült Államokkal való ellentét megkapó, és igazolja feltevéseinket, mely szerint a nemzetállamok kialakulásának sajátos tapasztalata alakította a tudományosságot: a német tudósok sem modelleket, sem méréseket nem dolgoztak ki az elkerülhetetlen asszimilációra és politikai beolvasztásra, mint az amerikai szociológia, amely a háború utáni években elsőként mind kifinomultabb asszimilációs mértékeket és léptékeket dolgozott ki, majd a kulturális pluralizmus modelljeit.

A brit társadalomtudósok, az újonnan jöttek beolvasztása közben, akiket feketekként, de britekként definiáltak, a faji kapcsolatok elméletei felé fordultak a bevándorlók leírása és teoretizálása érdekében – a faji kategóri-

ák fontosságát hangsúlyozva Britannia nemzetépítési tapasztalatában, a gyarmati terjeszkedés kontextusában. Itt is a nemzet kötött szemlélete és a külön nemzeti kultúrákat magukban foglaló területek ideológiája eleve kizárta a volt gyarmati lakosság fennmaradó otthoni kötődéseinek a tanulmányozását. Ugyanakkor India, a Karib-szigetek és Afrika transznacionális népességei hozzájárultak a brit befolyás megőrzéséhez a volt gyarmatokon akkor, amikor a politikai hegemoniáért és nyersanyaghoz való hozzáférésért folytatott versengés kialakult mind a Szovjetunióval, mind az Egyesült Államokkal szemben. De a módszertani nacionalizmus eleve kizárt egy posztkoloniális tudományosságot, amely a birodalom folyamatosságát vizsgálta volna a formális szuverenitás korszakában.

A francia tudósok hasonlítottak más államokbeli kollegáikhoz abban, hogy elfogadták a saját állam, mint a nemzet, állampolgárság és szuverenitás közötti kapcsolat elképzelését.⁷³ A francia népet elsősorban politikai közösségként látták, amelyet a demokrácia folyamata fog össze, az önlétesítés aktuusa, amely az állampolgárokat egy nemzet tagjaivá teszi, hogy Renan híres megfogalmazását idézzük. Ennek megfelelően a bevándorlókat politikailag beolvasztják a honosítás révén, amely kulturális asszimilációt, a francia nemzet tagjává válást von maga után és feltételez. A politikai beolvasztás és a kulturális asszimiláció szavatolják, hogy az idegenség foltjai minél hamarabb trikolorrá színeződjenek.

Az integráció filozófiáját követve az antropológusok elutasították a bevándorlást vizsgáló szakág kialakítását, mert nem akartak kulturális határokat emelni a Nagy Nemzet új és régi állampolgárai közé.⁷⁴ A szociológusok voltak azok, akik reflexiót és ugyanakkor igazolást nyújtottak az *à la française* integrációra, leírva, hogy a honosítás és politikai beolvasztás az identifikáció és társadalmi keveredés révén hogyan hozhatja létre az igazi francia emberek egy új csoportját.⁷⁵ Még ha akarták is volna, a társadalomtudósok hatalmas nehézségekkel találkoznak, ha le akarják írni és hangsúlyozni akarják az új és a régi franciák közötti különbségeket. A nemzeti népszámlálási rendszerek nem tesznek különbséget az új állampolgárok és a *français de souche* között. Michèle Tribalat-nak⁷⁶ az ezeket a különbségtevéseket tartalmazó adatokon alapuló tanulmánya a bevándorlók asszimilációjáról botrányt okozott, bár az eredményei a politika alakítói és a hasonló tudósok nagy megkönnyebbülésére azt mutatták, hogy a francia asszimiláció működött, és hatékonyan alakította át a bevándorlókat franciákká.

Összefoglalva: a hidegháború és a nacionalizált államok hatalmának tetőfokán a nemzetépítés sajátos stílusa – a módszertani nacionalizmus tükröhatásán keresztül – a társadalomtudományokban a bevándorlás különböző

leképezéseit is eredményezte. Bárki, aki láthatta a nemzetek közötti kommunikáció nehézségeit konferenciák vagy akár csak a társas kutatási projektekben való együttműködés során, megtapasztalta ezt a kölcsönös elhidegülést, sőt gyakran zavart.⁷⁷

A módszertani nacionalizmuson túl?

A globalizáció kurrens periódusa egy transznacionális paradigma megjelenésével átalakította a migrációvizsgálatokat. A folyamatban levő globalizáció gazdasági restrukturálódása az 1970-es évekre nyúlik vissza, és a Bretton Woods vége jelöli, az ipari termelés áthelyezése az Egyesült Államokból és Európából olyan helyekre, ahol olcsóbb a munkaerő, valamint a tőke gyors áramlásának megszervezését és serkentését elősegítő új módozatok kialakítása.

Az 1970-es évek világszintű recessziója és olajválsága, amely a globalizáció új periódusát sarkallhatta, bevándorló-ellenes mozgalmakat váltott ki egész Európában, valamint a konszenzust, hogy a bevándorlást gyakorlatilag nullára kell korlátozni. Mostanra elfogadottá vált a belföldiek mindenért az idegeneket hibáztató magatartása, bár a területi megalapozottságú népesség teljes azonosítása a nemzetállammal (és csak egyetlen nemzetállammal) viszonylag új találmány volt. A migráció leállításának mozzanata, mint megoldás olyan problémákra, amelyek tulajdonképpen rendszerjellegűek voltak, különböző helyeken különböző formákat öltött; fokozódó szigorúsággal alkalmazták a 20 év folyamán, korlátozva a valamikori gyarmati népességek állampolgári jogait, és minden átmenet nélkül véget vetve a vendégmunkás-programoknak. A nulla bevándorlás retorikája elleplezte a tényt, hogy az ajtó nyitva maradt a családtagok, magasan képzett bevándorlók és politikai menekültekként kategorizált személyek folytatódó bevándorlása előtt. Tulajdonképpen a globalizáció gyors irama, amelyet fokozott a gazdasági reformok bevezetése Oroszországban és Kelet-Európában a hidegháború végén, Ázsiában az 1990-es évek gazdasági válsága után, fokozta a migráció ütemét is. A migrációt ma különböző helyeken különböző osztályozások strukturálják, észlelik és tárgyalják: menekülthullámok, családok újraegyesítése, képzett munkások importálása speciális vízumok alapján, hazai munkaerő leszerződése és illegális bevándorlók.

A társadalomtudósok migrációelméletei nem változtak alapjaikban a hidegháború végéig, amely felszámolt egy párat a módszertani nacionalizmus korlátai közül – a berlini fal lebontásához hasonlóan. Számos terület tudósai, a politikai vezetőkkel és újságírókkal együtt elkezdték hirdetni, hogy a

világ minőségileg mássá kezdett válni, és a „globalizáció” fogalmát alkalmazták arra, amit megfigyeltek, lenyűgözve a népek, eszmék, tárgyak és tőke sokféle áramlásától az államok területi határain túl.

Az antropológiában a globalizációs láz a korábbi paradigmák negatív előtaggal való ellátásához vezetett. Hallottunk elválasztásról, eltolásról, ki-mozdításról, elszakadásról, szétválasztásról és a régi stabilitások, ismeretek, meggyőződések és identitások lerombolásáról.⁷⁸ Az Egyesült Államok keleti és nyugati partján egymástól függetlenül dolgozó antropológusok és etnográfiai vonzalmú szociológusok kezdték kijelenteni, hogy a migráció egy új formája kezdődött el, amelyet transznacionalizmusnak neveztek el.⁷⁹ Később az irányadó szociológia csatlakozott a irányzathoz, és erélyesen hozzájárult megfogalmazásához és kiterjesztéséhez.⁸⁰ Még mielőtt az antropológusok és szociológusok megfogalmazták volna első kijelentéseiket a transznacionális migrációról, új adatokat mutattak be a recens bevándorlók közötti transznacionális kapcsolatokról, de a módszertani nacionalizmus visszatartotta a tudósokat annak teljes értékelésétől és elméleti megfogalmazásától, ami a szemük előtt volt.⁸¹

A globalitás-tanulmányok első hulláma egy sor problematikus előfeltevést hozott létre. Elsősorban a tudósok hajlamosak voltak a kommunikációs technológiát – számítógépek, telefonok, televíziók, kommunikációs műholdak és más elektronikus innovációk – a változás hajtóerejeként látni. Hirtelen mindannyian ugyanazt a háborút, ugyanazt a koncertet, vagy ugyanazt a reklámot tudtuk vizuálisan megtapasztalni, és közösen éltük át az információ korát. Az új technológia hatalma, a múlt stabilitásának és a jelen folyékonyságának posztmodern hangoztatásával ötvözve egy inkább nyers technológiai determinizmushoz vezetett, különös módon ellenkezve ennek az irodalomnak a gyakran tapasztalható konstruktivista lendületével. A földgolyót összetartó transznacionális kötődéseket alakító, tágabb társadalmi és gazdasági hatóerők akadályoztatott párbeszéde erőszakot tesz a múlton és a jelenen. Emellett a múltbeli technológiák hatását, amelyek megkönnyítették a korábbi ugrásokat a globális integráció számára – beleértve a gőzhajót, a távirókészüléket, a telefont és a rádiót –, elvetették vagy elfelejtették.

Másodszorban a transznacionális tanulmányok első hulláma hajlamos volt a globalizációról a korszakforduló fogalmaiban beszélni, úgy jellemezve a korábbi történelmi időszakot, mint amelyben az elemzési egységeink kötöttek voltak, az emberek pedig a törzs, etnikai csoport és állam határain belül éltek. Sok kutató bizonygatta, hogy a határokon átívelő tevékenység fokozódása a nemzetállam, mint a hatalom központja és az identitáspolitikai egy lehetséges forrása megszűntét jelzi.⁸² A múlt statikus volt, a jelen

folyékony, a múltban homogén kultúrák voltak, míg most a hibriditás és komplexitás világában élünk.

Megjelent a globális vizsgálatok egy második hulláma, amely felveti az első pár év téves elképzeléseinek némelyikét. Ennek az átmenetnek öt momentumát fogjuk említeni. Elsősorban most már elismerhetjük, hogy a globalizáció önmagában nem egy új jelenség.⁸³ A tanulmányunk világossá tette, hogy míg jelentős változások mentek végbe a világban a hidegháború befejeződése óta, ugyanakkor egy paradigmaváltást is tapasztalhattunk. Azért lettünk képesek a transznacionális migráció és a távolsági nacionalizmus elemzésének és megtárgyalásának az elkezdésére, mert szemüveget cseréltünk, amelyen keresztül a világot szemléljük és elemezzük, félretéve a módszertani nacionalizmus egyes előfeltevéseit.

Azáltal, hogy kérdéseket tesz fel arról, hogy valójában mi is ez az új globalizáció és transznacionalizmus, az új, kifinomultabb tudományosság hosszú távú irányvonalakat, rendszeres ismétlődéseket és eredeti eseményeket bont ki a globális kapcsolatok történeti fejlődésében.⁸⁴ Tulajdonképpen az európai terjeszkedés tizenötödik századi kezdete óta a földgolyót a gazdasági tevékenységek, illetve a tárgyak és eszmék áramlása különböző formái hálózák be. A kolonizáció egy globális folyamat volt, amely összeegyeztetetlen területeket és népeket kapcsolt össze. Egyes tudósok arról kezdtek el érveket felsorakoztatni, hogy a tizenkilencedik században a világ globálisan integráltabb volt, mint ma, vagy hogy mi most térünk vissza ahhoz a fajta integráltsághoz, amelyet az első világháború előtt tapasztalt meg a világ.⁸⁵ Mindenképpen általánosan elfogadott nézet, hogy a kortárs globalizációs folyamat világszerte hatékonyabbnak tűnik a mindennapi élet ritmusának áthatásában.⁸⁶

A migrációvizsgálatok terén, a diaszporikus identitások újdonságának kezdeti ünneplése után kezdett megjelenni egy alaposabb tudományosság a diaszporikus tapasztalatok történelmi mélységei vonatkozásában.⁸⁷ Ez a megközelítés lehetővé teszi a transznacionális gyakorlatok értékelését, amelyekből olyan kultúrák származtak, mint a Karib-szigeteki és a posztkoloniális társadalmak kultúrái Indiától a Szamoa-szigetekig.

Másodsorban mind Ázsiában, mind Latin-Amerikában a tudósok elkezdtek vizsgálni a régiók alakulását a globális folyamatok közepette, ezzel meghaladva a módszertani nacionalizmus egy másik korlátozását, és szakítva a fejlődési és modernizációs paradigma nemzetközpontúságával. Az antropológusok fontos szerepet játszanak a helyi és a regionális változatok, a globális és a helyi összekapcsolásának vizsgálatában. Szintén nekik tulajdonítható az „alternatív modernitásokról” szóló ázsiai diskurzusok leírása, és a transznacionális folyamatok sajátosságainak a felkutatása Kínában és Délkelet-Ázsiá-

ban.⁸⁸ Így a történelem és a globalizáció egyirányúságának képét, a nagy társadalomelméletek sémáinak örökségét lassan meghaladja a modernitáshoz és a modernitáson keresztül vezető utak sokféleségének felismerése.⁸⁹

Harmadrészt ma már sokkal nagyobb figyelmet fordítanak a nemzetállam folytatódó szerepére a transznacionális folyamatokban. Mindinkább láthatóvá válik, hogy a nemzetállam „sikeresebb volt a posztszocializmus, posztkolonializmus és globalizáció viharainak kiállásában”, mint a globalizáció-kutatók korai időszakában volt.⁹⁰ A kutatók vizsgálni kezdték a nemzetállamok múltbeli és jelenbeli szerepét a külföldön letelepedett lakossággal való kapcsolatok folyamatosságának a támogatásában, ezzel viszonylagossá tették „a nemzetállam hanyatlásáról” tett korábbi kijelentéseket.⁹¹

Végül kialakult a nagy távolságokat átfogó nacionalizmus fogalma, amely újra felveti a chicagói iskola és a nacionalizmuskutatók által megfogalmazott, de nem teoretizált „szülőföldi” nacionalizmus megfigyelését.⁹² A nagy távolságokat átfogó nacionalizmus földrajzilag különböző helyeken élő embereket köt össze, és arra készíti őket, hogy egy ősi területtel és annak kormányával összefüggésben cselekedjenek. Az ilyen jellegű ideológiai kapcsolódások által egy terület, annak népessége és kormánya egy határonkon átívelő vállalkozássá válik. A nagy távolságokat átfogó nacionalizmus bevándorlókat, leszármazottaikat és a szülőföldjükön maradt embereket fűzheti össze egy törekeny, de szóbeli, határokon átívelő állampolgárságban.⁹³ Mint a nacionalizmus más változataiban, az állampolgárságot, szuverenitást, nemzetet és szolidaritási csoportot felölelő nép fogalma továbbra is kiemelkedő, de a különböző megtestesüléseiről már nem gondolják, hogy kongruens és területhez kötött.

Így a transznacionális migrációval és a nagy távolságokat átfogó nacionalizmussal kapcsolatos számos kérdést, amelyet a korábbi időszakok alatt nem lehetett vizsgálni, most már kutatni és teoretizálni lehet. Ez azonban nem jelenti azt, hogy teljesen kikerültünk volna a módszertani nacionalizmus hatása alól. Továbbra is annak megértéséért küzdünk, hogy a látásmódunkat hogyan formálja és torzíttja saját elhelyezkedésünk a nemzetállamok hálózatában, és hogy ez milyen korlátokat állít a tudományos perspektívánk elé. Ezt a részt néhány olyan terület felvázolásával zárjuk, ahol a módszertani nacionalizmus még mindig érzékelhető.

A diaszpóra-vizsgálatok gyakran a letelepedés helyétől függetlenül írnak le szétszóródott népességeket, az összefüggések, a nosztalgia, egy sajátos népességre jellemző emlékezet és identitás dinamikájára összpontosítva, egy sajátos szülőföldhöz viszonyítva őket. A területileg korlátozott entitásba már nem bezárt nemzet különböző területeken és helyeken terjeszkedik, de mégis

organikus, integrált egészként képzelik el. Ezen *modus operandi* kontextusában a nemzetállam-építési folyamatokat, amelyek kihatnak a különböző helyeken levő, diaszporikus népeiségekre, rendszerint szem elől veszítik. Ha vizsgálják is a diaszpóra és nemzetállam-építés közötti kapcsolatot, egyedül és kizárólag a diaszpóra saját szülőföldje és annak politikája összefüggéseiben teszik. Ezzel a kötött, nemzeti, a konténer-társadalom leírásával asszociált kép és analitikus technika újratermelődik, bár eltérő formában.

Hasonló megfigyeléseket tehetünk a „transznacionális közösségek” tanulmányozásával kapcsolatban. Erre a közösség-vizsgálatok múltbeli hibáit ért számos kritika érvényes: a transznacionális vizsgálatok jó része eltúlozza a transznacionális közösségek belső homogenitását és kötetlenségét, túlbecsüli az egyéni cselekvésre gyakorolt hatalmát, felnagyítja a közösségek feletti interakciók jelentőségét, akárcsak a belső osztály, nem, régió és politika szerinti tagozódást, és fogalmi vakság jellemzi azon esetekkel szemben, amikor a bevándorlók körében nem alakulnak ki transznacionális közösségek, vagy amikor a meglévő közösségek elvesztik jelentésüket az egyén számára. Továbbá egy sajátos transznacionális identitás különböző jelentéseit rendszerint eleve kizárják, olyan jelentéseket, amelyek nagyon különböző politikai irányokat és szövetségeket feltételeznek. Röviden: az elvándorlók transznacionális társadalmi területek és hálózatok közösségeként való megközelítése hajlamos ezeket a közösségeket hasonlóképpen tárgyasítani és lényegíteni, mint ahogy a korábbi megközelítések a nemzeti közösségeket megtestesítették, vagy ahogy a Redfield iskola lényegiséget tulajdonított a paraszti közösségeknek.

Meglehetősen különös módon a transznacionális vizsgálatok feléledt közösségi fókuszáltsága reprodukálja a nemzetekre osztott világ irányadó képét, és ezzel új formában honosítja meg a világról alkotott ezen képet. A *transznacionális* szemantikailag a nem-*transznacionálisra* vagy egyszerűen a *nacionálisra* utal, ahogy az entitást keresztezik vagy helyettesítik. Az elvándorlók már nem gyökértelenek vagy az asszimiláció létráján kapaszkodnak felfele a nemzeti középosztályig, hanem még mindig a mások, akik külföldiek és idegenek a nemzeti alapú társadalomhoz képest. Azok a tanulmányok, amelyek a transznacionális elvándorlók és szereplők közötti kapcsolatokat a különböző helyeken, ahol letelepednek és ahova elmozdulnak vizsgálják, továbbvihetnének bennünket a közösség statikus, tárgyasított és lényegiesített fogalmán, az elvándorlók és nem elvándorlók differenciális hatalmat feltételező társadalmi területeken belüli vizsgálatához.⁹⁴

Záró megjegyzések

A módszertani nacionalizmus meghaladása napjaink migrációjának tanulmányozásában így többet igényelhet, mint a transznacionális közösségekre való összpontosítást a nemzet és bevándorlói helyett. Annak érdekében, hogy megszabaduljunk a kialakult metodológiák, az elemzés tárgyának és a kérdéseket generáló algoritmusok meghatározási módjának vonzásától, olyan analitikai eszközök és fogalmak kidolgozására (vagy újbóli felfedezésére?) lehet szükségünk, amelyet nem hat át a nemzetállamokba rendeződő világ magától értetődősége. Ez az, amit mi, a társadalomtudomány számos más mai megfigyelőjével együtt a legfőbb előttünk álló feladatként látunk. Természetesen jelen tanulmányban nem tudunk egy sor ilyen jellegű analitikai eszközt megadni.⁹⁵

A jelen tanulmány célja inkább az volt, hogy az eddiginél nagyobb pontossággal írja le egy új társadalomelmélethez vezető úton leküzdendő akadályokat. Ha többet tudunk arról, hogy a migrációról alkotott felfogásunkat, beleértve a transznacionalizmusról készült néhány újabb munkát hogyan alakította a modern világ nemzetállam-építési elképzelése, fontos lépést tettünk meg. Ez a felismerés meggátolhat minket abban, hogy az újdonságot a legígéretesebbnek tűnő úton hajszoljuk és lelkesen keressük anélkül, hogy tudnánk, hogyan jutottunk el az útkereszteződéshez, ahol egyszer csak találjuk magunkat. A visszatekintés segíthet azon nyomvonalak azonosításában, amelyek visszavezetnek pontosan oda, ahol most állunk. A módszertani nacionalizmus három módozatát írtuk le, amelyek meghatározták a társadalomtudományi programot: mellőzés, természetessé tétel és területi korlátozás, és azonosítottuk a módozatokat, ahogy ezek befolyásolták az irányadó migrációtanulmányokat. Azzal, hogy a bevándorlókat a politikai biztonság veszélyeztetőiként, kulturálisan másokként, társadalmilag marginálisakként és a területi behatárolás szabálya alóli kivételként írták le, a migrációvizsgálatok hűségese-n tükrözték a rendes életről alkotott, nemzetalapú elképzelést.

A második célunk a múlt század inkább közismert, mint merész és átfogó történelmének a felvázolása volt, amely segíthet megérteni, hogyan alakult ki a tudományos tekintet kötöttsége a nemzet testével szemben, és hogyan alakult ez a kapcsolat a nemzetépítés különböző szakaszaiban. A történeti *tour d'horizont* a korlátozatlan migráció időszakával kezdtük, amelyet a globalizált gazdaság és a nemzetivé váló államok közötti ádag versengés jellemezett, és szintén az erőteljes globalizáció, a mi jelenünk időszakával zártuk. A két időszak között a gazdasági, politikai és kulturális élet építményei mindinkább bezárultak a nemzeti vonalak mentén, és a társada-

lom konténer-modellje megalapozta hegemoniáját a társadalomtudományok fölött. Mindezen időszakokra leírtuk, hogy a nemzetállam-építés folyamata egyik aspektusaként hogyan generált különböző állásfoglalásokat a határon átívelő migráció és bevándorló integráció vonatkozásában, amelyeket a migrációvizsgálatok alapvető fogalmai tükröztek, sőt gyakran támogattak vagy akár kiváltottak. Ez a „távolból” való, történelmileg informált szemlélődés lehetővé tette számunkra, hogy lássuk, amit a migrációkutatók láttak, amit ők nem láttak, és hogy megmagyarázzuk, miért alakultak ki ezek a változó fehér foltok. A másodfokú megfigyelő szempontját tettük a magunkévá, megfigyelve, amit a szakmabeliek megfigyelnek, illetve nem figyelnek meg.

Így megpróbáltunk példát adni arra, hogy az elsőfokú megfigyelések módszertani korlátait miként lehetne meghaladni. Ez a példa az antropológiailag tájékozott történeti narrativa formáját öltötte. Az ilyen jellegű megközelítés nem biztosítja azokat a jól kialakított fogalmi eszközöket, amelyek lehetővé tennék számunkra ennek a perspektívának a szisztematikusabb kidolgozását. Ez a jövő feladata marad. Azonban ide mindenképp be kell iktatnunk egy figyelmeztetést. Minden bizonnyal naivitás lenne azt gondolni, hogy valaha is kidolgozhatunk egy olyan elméleti nyelvezetet, amelyet nem hatnak át mélységesen a körülöttünk levő társadalmi és politikai hatóerők – a legtöbben közülünk feladtuk az objektívitas arkhimédészi pontja elérésének az álmát. Ugyanannyira naivitásról tanúskodna, ha fenntartanánk, hogy a módszertani nacionalizmus a most felfedezendő világ „igaz” megértését akadályozta meg. Azok a napok, amikor a valóság és a tudományos leírás tükörfogalma érvényes volt, szintén elmúltak.

Miközben azért küzdünk, hogy kellőképpen megértsük, ami napjainkban történik, máris megjósolhatjuk, hogy az esetleg felbukkanó új fogalmak szükségszerűen újra korlátozni és alakítani fogják a perspektívánkat, újra arra kényszerítenek, hogy eltekintsünk bizonyos fejlődésektől, és túlhangsúlyozunk másokat. Minden világos fogalmi struktúra elkerülhetetlenül korlátozza a lehetséges értelmezések sorát, akárcsak a tapasztalat azon területeit, amelyeket jelentéstelítetten lehetne értelmezni. A megértés az összetettség lecsökkentését jelenti. A közhelyen túl azonban a feladat annak meghatározása, hogy az összetettség mely csökkentései adhatják a jelen világ legjobb értelmét, és melyek hagynak ki túl sok árnyalatot és hangot, olyasmivé alakítva őket, amit a modellalkotók „zajnak” neveznek. Míg a jelen tanulmány nagy részét a módszertani nacionalizmus Kharübdiszé leírásának szenteltük, a metodológiai „folyékonyság” Szküllájára való figyelmeztetéssel kell lezárnunk.

Ez az, ahol számos kortárselmélet érettnek tűnik. Ahol korábban rögzített korlátok voltak, ma már minden egyenlően és azonnal összekapcsolha-

tó. A struktúrákat folyékonyssággal helyettesítik. Az egy helyben maradást a mozgással cserélik fel. Míg a bevándorlókat úgy ábrázolták, mint akik szélsőséges kivételt képeznek a saját nemzeti szülőföldön maradás szabálya alól, az elvándorlók folyamatosan mozgásban levő transznacionális élete ma az emberi létezés prototípusa. Az elemzés területi kötöttségét a helynélküliség és elmozdítás spirális retorikája váltotta fel. A kortárs társadalomelmélet, például Urry⁹⁶ vagy a Favell⁹⁷ által éles kritikával illetett Papastergiadis⁹⁸ munkái lélekszakadva üzik a világon száguldozó, a kommunikáció új technikái és a globalizált piacok által vezérelt jeleket.

Hajlamosak megfedkezni arról, hogy az ezekre a piacokra való terelés konkrét földrajzi helyszínekbe ágyazódik, és kötött, nem szükségszerűen területileg korlátozott társadalmi környezetekben zajlik.⁹⁹ Emellett, bár fontos félretenni a módszertani nacionalizmus szemellenzőit, ugyanannyira fontos felidézni a nacionalizmus tartós erejét. A világ, mint globális piac megfogalmazása nem kezdődhet annak magyarázatával, hogy sajátos körülmények között miért nemcsak a politikai vállalkozók, hanem a szegények és hatalomtól megfosztottak továbbra is egy nacionalista retorikán belül fogalmazzák meg társadalmi igazságosság és egyenlőség iránti követeléseiket, és hogy a vándorlók miért teszik magukévá gyakran a távolsági nacionalizmus változatait.¹⁰⁰

Stuart Hall¹⁰¹ drámai kijelentése, mely szerint „most mindannyian úton vagyunk” nem tartalmaz több igazságot 2001-ben, mint tartalmazott 1989-ben, amikor felhívást intézett a stabil nemzeti kultúrával rendelkező állampolgárok és a kétségbevonatott identitású elvándorlók közötti ellentétet meghaladó gondolkodásra. Nemcsak az igaz továbbra is, hogy a világ népességének 95 százaléka nem elvándorló, hanem az is igaz, hogy a globális média és a gyors információáramlás ellenére a nemzeti identitás továbbra is hangsúlyos a világ számos helyén.

A kozmopolitanizmus perspektíváját sem tehetjük naivan a magunkévá, sem mint az identitás nemzeti fázisa utáni szakasz leírását, sem mint elérendő politikai célt.¹⁰² Ez a hozzáállás hasznos lehet a nacionalizmus dekonstrukciójában, egy teljesen más taktikát alkalmazva, mint a közösség invenciójáról vagy elképzeléséről folytatott korábbi viták. De nem ismeri fel, hogy a nacionalizmus hatalmas jelölő, amely továbbra is jelentéssel bír különböző célokkal és politikai jelentőséggel rendelkező különböző szereplők számára.¹⁰³ A folyékonyság Szküllájára és a kozmopolitanizmus retorikájára való utalással fennáll a kihívás egy sor fogalom kidolgozására a migráció tanulmányozásához, amely nemcsak tükrözi ezeket a nézeteket és körünk eleve adottként elfogadott előfeltevéseit.

Köszönetnyilvánítás

Szeretnénk köszönetet mondani a transznacionális migrációról 2001 júniusában a Princetoni Egyetemen tartott SSRC (Social Science Research Council) konferencia szervezőinek és résztvevőinek, ahol a jelen tanulmány első változatát mutattuk be. Különösen szeretnénk megköszönni Stephen Castles és Aristide Zolberg kimerítő és inspiráló vitáit a tanulmányról, valamint Peter van der Veer, Rainer Bauböck, Werner Schiffauer, Robert Smith, Ewa Morawska és José Casanova hozzáfűzéseit és kritikáit. A kéziratot elolvasta Michael Bommes, és tartalmas megjegyzésekkel szolgált, amelyekért köszönettel tartozunk.

Fordította: Incze Éva

Jegyzetek

- ¹ A fogalmat Hermino Martinstól kölcsönöztük (lásd Martins, H.: *Time and theory in sociology*. In J. Rex (ed.): *Approaches to sociology: an introduction to major trends in British sociology*. Routledge and Kegan Paul, London and Boston, 1974. 246–294., 276), aki *en passant* említette egy társadalomelméletről szóló írásában. Hasonló értelemben használja a fogalmat, mint a jelen tanulmány. Anthony Smith egy évtizeddel később említi a fogalmat arra a tényre utalva, hogy a statisztikák és az azokra alapozó társadalomtudományi kutatások a nemzeti társadalmakat az elemzés természetes egységeivé teszik (lásd Smith, A. D.: *Nationalism and social theory*. *British Journal of Sociology*, 34/1983, 19–38., 26.). A fogalmat minden bizonnyal a módszertani individualizmus fogalma ihlette, amelyet Schumpeter vezetett be, és Friedrich von Hayek, később Karl Popper népszerűsített. A módszertani individualizmus – amelyet rendszerint Max Weber szociológiai programjához társítanak – a társadalom azon elemzését jelenti, mely szerint az az egyének együttes döntéseinek és cselekedeteinek a hatása lenne, amelyek a társadalomtudományi elemzés alapegységei. Von Hayek értelmezésében a módszertani individualizmus azon meggyőződés mellett foglal állást, hogy „az egyének fogalmai és nézetei... alkotják az elemeket, amelyekből kiindulva kell mintegy felépítenünk az összetettebb jelenséget” – von Hayek, F.: *Scientism and the study of society*. *Economica*, 1943/10, 34–63., 38. A módszertani nacionalizmus a mi alkalmazásunkban bizonyos értelemben tágabb fogalom, mint a módszertani individualizmus. Nemcsak azon pozitív és explicit kijelentéseket vonjuk be, amelyek szerint a nemzetek az elemzés alapegységei, hanem olyan munkákat is, amelyek: (1) követik ezt az elvet anélkül, hogy explicitek lennének vagy akár

tudnának erről; és/vagy (2) mellőzik vagy nem veszik észre a nacionalista doktrína fontosságát a modern világban. Az átsiklás és a mellőzés egyértelműen a módszertani nacionalizmus egyik módja, amelynek semmi sem feleltethető meg a módszertani individualizmus klasszikus fejtegetéseiben.

- ² Bender, T.: Writing national history in a Global Age. *Correspondence: an international review of culture and society*, 2001/7.; Rodgers, D.: *Atlantic crossings: social politics in a progressive age*. Belknap Press of Harvard, Cambridge, MA, 1998.
- ³ Taylor, P. J.: Embedded statism and the social sciences: opening up to new spaces. *Environment and Planning A*, 28/1996, 1917–28.
- ⁴ Beck, U.: The cosmopolitan perspective: sociology of the second age of modernity. *British Journal of Sociology*, 51/2000, 79–105.
- ⁵ Glick Schiller, N.: Long distance nationalism: pasts, presents, and futures. Paper delivered at Harvard Anthropology Seminar, 2000.; Glick Schiller, N. – Basch, L. – Blanc Szanton, C.: *Towards a transnational perspective on migration: race, class, ethnicity and nationalism reconsidered*. New York Academy of Sciences, New York, 1992. Glick Schiller, N. – Basch, L. – Blanc Szanton, C.: From immigrant to transmigrant: theorizing transnational migration. *Anthropology Quarterly*, 68/1995, 48–63.; Wimmer, A.: L'héritage de Herder: nationalisme, migrations et la pratique théorique de l'anthropologie. *Tsantsa: Revue de la Société Suisse d'Ethnologie*, 1996/1, 4–18.
- ⁶ Esser, H.: Ethnische Differenzierung und moderne Gesellschaft. *Zeitschrift für Soziologie*, 17/1988, 235–248.; Guibernau, M.: Marx and Durkheim on nationalism. In H-R. Wicker (ed.): *Rethinking nationalism and ethnicity: the struggle for meaning and order in Europe*. Berg, Oxford, 1997, 73–90.; Imhof, K.: Nationalism and the theory of society. In H-R. Wicker (ed.): *Rethinking nationalism and ethnicity: the struggle for meaning and order in Europe*. Id. kiad. 57–72.; Smith, A. D.: Nationalism and social theory. *British Journal of Sociology*, 34/1983, 19–38.; Thompson, A. – Fevre, R.: The national question: sociological reflections on nation and nationalism. *Nations and Nationalism*, 2001/7, 297–315.
- ⁷ Lásd A. D. Smith: i. m.; Guiberneau: i. m.; Max Weber árnyaltabb későbbi nézeteiről lásd A. D. Smith: i. m. 31–33.
- ⁸ Wimmer, A.: Verwischte Grenzen: Zum Verhältnis zwischen Soziologie, Ethnologie und Volkskunde. In C. Giordano (ed.): *Borderlines: Soziologie, Kulturanthropologie und Ethnologie. Annali di Sociologia – Soziologisches Jahrbuch*, 1999, 12.
- ⁹ Taguieff, P.-A.: Le „nationalisme des nationalists”: un problème pour l'histoire des idées politiques en France. In Delannoi, G. – Taguieff, P.-A. (eds): *Théories du nationalisme*. Éditions Kimé, Paris, 1991, 47–174., 46.

- ¹⁰ Hondrich, K. O.: Wovon wir nichts wissen wollten. *Die Zeit*, 25 September 1992.
- ¹¹ Lásd Radtke, F.-O.: Fremde und Allzufremde. Zur Ausbreitung des ethnologischen Blicks in der Einwanderungsgesellschaft. In Wicker, H.-R. – Alber, J.-L. – Bolzman, C. – Fibbi, R. – Imhof, K. – Wimmer, A. (eds.): *Das Fremde in der Gesellschaft: Migration, Ethnizität und Staat*. Seismos, Zurich, 1996, 333–352.
- ¹² Vö. Thompson–Fevre: i. m.
- ¹³ A. D. Smith: i. m. 26
- ¹⁴ Berlin, I.: Nationalism: past neglect, present power. In Hardy, H. – Hausheer, R. (eds.): *The proper study of mankind: an anthology of essays*. Pimlico, London, 1998, 581–604. Magyarul: Berlin, I.: A nacionalizmus. Valaha elhanyagolták, ma hatalmas úr. In Ludassy M. (szerk): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II*. Atlantisz, Budapest, 1992, 213–245.
- ¹⁵ Billig, M.: *Banal nationalism*. Sage, London, 1995.
- ¹⁶ Az egyetlen kivétel Mayall. Lásd Mayall, J.: *Nationalism and international society*. Cambridge UP, Cambridge, 1990.
- ¹⁷ Lásd például Wallerstein, I.: *Africa: the politics of independence*. Vintage, New York, 1961.
- ¹⁸ Smith, A.: *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. Oxford UP, Oxford, 1983/1789. Adam Smith munkáját több ízben is kiadták magyarul: Smith, Adam: *Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1891.; Smith, Adam: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól*. I-II. Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest, 1940.; Smith, Adam: *A nemzetek gazdasága, e gazdaság természetének és okainak vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959. [Az 1940-es kiadás csonka változata.]; illetve Smith, Adam: *Nemzetek gazdasága, e gazdaság természetének és okainak vizsgálata*. KJK, Budapest, 1992.
- ¹⁹ List, F.: *National system of political economy*. Garland, New York, 1974/1856. Magyarul lásd: List, Friedrich: *A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere*. Budapest, 1940.
- ²⁰ Vö. Luton, H.: The satellite/metropolis model: a critique. *Theory and Society*, 1976/3, 573–581.
- ²¹ Wallerstein, I.: *The modern world-system: capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. Academic Press, New York, 1974.
- ²² Wolf, E. R.: *Europe and the people without history*. University of California Press, Berkeley, 1982.
- ²³ Karakasidou, A. N.: Sacred scholars, profane advocates: intellectuals molding national consciousness in Greece. *Identities*, 1994/1, 35–62.; Niculescu, G.-A.:

- Nationalism and the representation of society in Romanian archaeology. In Oroveanu, A. et al. (eds.): *Nation and national ideology: past, present and prospects*. Proceedings of the International Symposium Held at the New Europe College, Bucharest, April 6-7, 2001. New Europe College – Center for the Study of the Imaginary, University of Bucharest, Bucharest, 2002, 209–234.
- ²⁴ Basch, L. – Glick Schiller, N. – Szanton Blanc, C.: *Nations unbound: transnational projects, postcolonial predicaments and deterritorialized nation-states*. Gordon and Breach, Amsterdam, 1994.; Wimmer, A.: L'héritage de Herder: nationalisme, migrations et la pratique théorique de l'anthropologie. Id. kiad.
- ²⁵ Glick Schiller, N.: Transmigrants and nation-states: something old and something new in US immigrant experience. In Hirschman, C. – DeWind, J. – Kasinitz, P. (eds.): *Handbook of international migration: the American experience*. Russell Sage, New York, 1999, 94–119.; Glick Schiller, N.: Who are these guys? A transnational perspective on national identities. In Goldin, L. (ed.): *Identities on the move: transnational processes in North America and the Caribbean Basin*. University of Texas Press, Houston, 1999, 15–44.; Glick Schiller, N.: Transnational nation-states and their citizens: the Asian experience. In Olds, K. – Dicken, P. – Kelly, P. – Kong, L. – Wai-chung Yeung, H. (eds.): *Globalization and the Asia Pacific*. Routledge, London, 1999, 202–218.; Williams, B. F.: A class act: anthropology and the race to nation across ethnic terrain. *Annual Review of Anthropology*, 18/1989, 401–444.; Wimmer, A.: *Nationalist exclusion and ethnic conflict: shadows of modernity*. Cambridge UP, Cambridge, 2002.
- ²⁶ Henke, R.: Funding possibilities for ex ante designed internationally comparative empirical research. Report prepared for the Metropolis International Steering Committee, manuscript, 2001.
- ²⁷ Favell, A.: The integration of immigrants in Western Europe: contours and constraints of a research paradigm. In Bommers, M. – Morawska, E. (eds.): *Reflections on migration research: constructions, omissions and promises of interdisciplinarity*. University of California Press, Berkeley, 2002.
- ²⁸ Calhoun, C.: *Nationalism*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997.; McCrone, D.: *The sociology of nationalism*. Routledge, London, 1998.; Smith, A. D.: *Nationalism and modernism: a critical survey of recent theories of nations and nationalism*. Routledge, London, 1998.
- ²⁹ Giddens, A.: *Nation-state and violence*. University of California Press, Los Angeles, 1995.
- ³⁰ Gellner, E.: *Nations and nationalism*. Cornell University Press, Ithaca, 1983.
- ³¹ Smith, A. D.: *Nations and nationalism in a global era*. Polity Press, Cambridge, 1995.

- ³² Breuilly, J.: *Nationalism and the state*. Manchester UP, Manchester, 1993.; Mann, M.: *The sources of social power. Volume II: The rise of classes and nation-states, 1760–1914*. Cambridge UP, Cambridge, 1993.; Wimmer, A.: L'État-nation: une forme de fermeture sociale. *Archives Européennes de Sociologie*, 37/1996, 163–79.; illetve Wimmer *Nationalist exclusion and ethnic conflict: shadows of modernity*. Id. kiad.
- ³³ Snyder, J.: *From voting to violence: democratization and nationalist violence*. Norton, New York, 2000.
- ³⁴ Nodia, G.: Nationalism and democracy. *Journal of Democracy*, 3, 1992/4, 3–22.
- ³⁵ Sen, A.: *Reason before identity*. Oxford UP, Oxford, 1999.
- ³⁶ Renan, E.: Que'est-ce qu'une nation? In *Oeuvres complètes, vol. 1*. Calmann-Levy, Paris, 1947/1882, 887–890.
- ³⁷ Giddens: i. m.
- ³⁸ Taylor: i. m.
- ³⁹ Glick Schiller, N. – Fournon, G.: *Georges woke up laughing: long distance nationalism and the search for home*. Duke UP, Durham, NC, 2001.
- ⁴⁰ Lebovics, H.: *True France: the wars over cultural identity, 1900–1945*. Cornell UP, Ithaca, NY, 1992.
- ⁴¹ Guernée, B.: Des limites féodales aux frontières politiques. In Nora, P. (ed.): *Les lieux de mémoire*. Vol. 2. *La Nation*. Gallimard, Paris, 1986, 11–34.
- ⁴² Nordman, D.: Des limites d'état aux frontières nationales. In P. Nora (ed.): *Les lieux de mémoire: la nation*. Vol. 1. Gallimard, Paris, 1997, 1125–1146.
- ⁴³ Favell, A.: The integration of immigrants in Western Europe: contours and constraints of a research paradigm. Id. kiad.
- ⁴⁴ Waldinger, R.: The sociology of immigration: second thoughts and reconsiderations. Keynote address prepared for the conference on migration and development, Princeton University, 2000.
- ⁴⁵ Bommers, M. – Halfmann, J.: Migration und Inklusion: Spannungen zwischen Nationalstaat und Wohlfahrtsstaat. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 46/1994, 406–424.
- ⁴⁶ Lásd Vertovec áttekintését a „szociális kohézióról” szóló tanulmányokról. Vertovec, S. (ed.): *Migration and social cohesion*. Edward Elgar, Aldershot, 1999.
- ⁴⁷ Rumbaut és Cornelius az AEÁ vonatkozásában (lásd Rumbaut, R. G. – Cornelius, W. A. (eds.): *California's immigrant children: theory, research and implications for educational policy*. Center for US–Mexican Studies, University of California, San Diego, 1995.) és Bolzman és mások Svájc vonatkozásában (Bolzman C. – Rosita, F. – Marie, V., Jasmin, El-S. és Elisabeth, E. közreműködésével: *Adultes issus de la migration: le processus d'insertion d'une*

génération à l'autre. Rapport de recherche au PNR39, Institut d'études sociales, Genève, manuscrit, 2000.)

- 48 Held, D. – McGrew, A. – Goldblatt, D. – Perraton, J.: *Global transformations: politics, economics and culture*. Polity Press, Oxford, 1999.; Mittleman, J.: The dynamics of globalization. In Mittleman, J. (ed.): *Globalization: critical reflections*. Lynne Reinner, Boulder, CO, 1996, 1–20.; Mittleman, J.: How does globalization really work? In Mittleman, J. (ed.): *Globalization: critical reflections*. Id. kiad. 21–32.; Wimmer, A.: Globalizations avant la lettre: a comparative view on isomorphization and heteromorphization in an interconnecting world. *Comparative Studies in Society and History*, 43/2001, 435–466.
- 49 Potts, L.: *The world labour market: a history of migration*. Zed Books, London, 1990.
- 50 Wyman, M.: *Round-trip to America: the immigrants return to Europe 1880–1930*. Cornell UP, Ithaca, NY, 1993.
- 51 Torpey, J.: *The invention of the passport: surveillance, citizenship and the state*. Cambridge UP, Cambridge, 2000.
- 52 Vö. az 1913 előtti törvényekkel az állampolgárságról, Borneman, J.: State, territory, and national identity formation in the two Berlins, 1945–1995. In Gupta, A. – Ferguson, J. (eds.): *Culture, power and place: explorations in critical anthropology*. Duke UP, Durham, NC, 1997, 93–117, különösen 98–102.
- 53 Ravenstein, E. G.: The laws of migration: second paper. *Journal of Royal Statistical Society*, 52/1889, 241–305.
- 54 Brubaker, R.: Myths and misconceptions in the study of nationalism. In Hall, J. (ed.): *The state of the nation: Ernest Gellner and the theory of nationalism*. Cambridge UP, Cambridge, 1998, 272–306.; Silverman, M.: Rights and difference: questions of citizenship in France. In Hargreaves, A. – Leaman, J. (eds.): *Racism, ethnicity, and politics in contemporary Europe*. Edward Elgar, Aldershot, 1995, 253–263.
- 55 Dikötter, F.: Racial discourse in China: continuities and permutations. In Dikötter, F. (ed.): *The construction of racial identities in China and Japan: historical and contemporary perspectives*. University of Hawaii Press, Honolulu, 1997, 12–33.
- 56 Gilroy, P.: *There ain't no black in the Union Jack: the cultural politics of race and nation*. University of Chicago Press, Chicago, 1991.; Glick Schiller, N.: Transmigrants and nation-states: something old and something new in US immigrant experience. Id. kiad.; Glick Schiller, N.: Who are these guys? A transnational perspective on national identities. Id. kiad.; Hall, C. – McClelland, K. – Rendall, J.: *Defining the Victorian nation: class, race, gender and the British Reform Act of 1867*. Cambridge UP, Cambridge, 2000.; Lebovics: i. m.; Rafael,

- V.: *Discrepant histories: translocal essays on Filipino cultures*. Temple UP, Philadelphia, 1995.; Stoler, A.: Making empire respectable: the politics of race and sexual morality in 20th century colonial cultures. *American Ethnologist*, 16/ 1989, 634–660.
- 57 Cinel, D.: *From Italy to San Francisco: the immigrant experience*. Stanford UP, Stanford, CA, 1982.; Harrington, M.: Loyalties: dual and divided. In Thernstrom, S. (ed.): *The politics of ethnicity*. Belknap Press, Cambridge, MA, 1982, 104–109.; Wyman: i. m.
- 58 Cinel: i. m.; Kwong, P.: *The new Chinatown*. Hill and Wong, New York, 1987.
- 59 Sassen, S.: *Guests and aliens*. New Press, New York, 1999.; Zolberg, A.: The formation of new states as a refugee-generating process. In Loescher, G. – Scanlan, J. (eds.): *The global refugee problem: US and world response. The Annals of American Academy of Political and Social Science*, 467/1983, 24–38.
- 60 Cinel: i. m.; Harrington: i. m.; Lesser, J.: *Negotiating national identity: immigrants, minorities and the struggle for ethnicity in Brazil*. Duke UP, Durham, NC, 1999.
- 61 Park, R. E.: *Race and culture*. Free Press, Glencoe, IL, 1950.
- 62 Lieberman, S.: *A piece of the pie: black and white immigrants since 1880*. University of California Press, Berkeley, 1980.; Williams: i. m.
- 63 Gabaccia, D. R.: *Italy's many diasporas: elites, exiles and workers of the world*. University of Washington Press, Seattle, 2000.; Gilroy, P.: *The black Atlantic: modernity and double consciousness*. Harvard UP, Cambridge, MA, 1993.; Lemelle, S. – Kelley, R.: *Imagining home: class, culture and nationalism in the African diaspora*. Verso, London, 1994; Rodgers: i. m.
- 64 Park, R. E.: Immigrant community and immigrant press and its control. Reprinted in Hughes, Park, R. E. (1974/1925) 'Immigrant community and immigrant press and its control' reprinted in E. Hughes, C. Johnson, J. Masuoka, R. Redfield and L. Wirth (eds) *The collected papers of Robert Park*, New York: Arno, 152–64. – Johnson, C. – Masuoka, J. – Redfield, R. – Wirth, L. (eds.): *The collected papers of Robert Park*. Arno, New York, 1974/1925, 152–164.; Schermerhorn, R. A.: *These our people: minorities in American culture*. DC Heath and Company, Boston, MA, 1949.
- 65 Wimmer, A.: Binnenintegration und Aussenabschliessung: zur Beziehung zwischen Wohlfahrtsstaat und Migrationssteuerung in der Schweiz des 20 Jahrhunderts. In Bommers, M. – Halfmann, J. (eds.): *Migration in nationalen Wohlfahrtsstaaten: Theoretische und vergleichende Untersuchungen*. IMIS, Osnabrück, 1998, 199–221.
- 66 Gans, H.: *The urban villagers: group and class in the life of Italian-Americans*. Second Edition, Free Press, New York, 1982.

- ⁶⁷ Glick Schiller, N.: Transmigrants and nation-states: something old and something new in US immigrant experience. Id. kiad.; Glick Schiller, N.: Who are these guys? A transnational perspective on national identities. Id. kiad.; Redding, J.: *Inside the Democratic Party*. Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1958.; Weed, P.: *The white ethnic movement and ethnic politics*. Praeger, New York, 1973.
- ⁶⁸ Glazer, N. – Moynihan, D. P.: *Beyond the melting pot: the Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians, and Irish of New York City*. MIT Press, Cambridge, MA, 1963.
- ⁶⁹ Vö. Steinberg, S.: *The ethnic myth: race, ethnicity and class in America*. Beacon Press, Boston, 1989.
- ⁷⁰ Ture, K. – Hamilton, C.: *Black Power: the politics of liberation in America*. Vintage Books, New York, 1992/1967.
- ⁷¹ Glazer-Moynihan: i. m.; Glick (Schiller) Barnett, N.: *The formation of a Haitian ethnic group*. Ph.D. dissertation, Department of Anthropology, Columbia University, New York, 1975.; Glick Schiller, N.: Ethnic groups are made not born. In Hicks, G. L. – Leis, P. E. (eds.): *Ethnic encounters: identities and contexts*. Duxbury Press, North Scituate, MA, 1977, 23–35.; Steinberg: i. m.
- ⁷² Lásd Castles és Kosack úttörő munkáit (Castles, S. – Kosack, G.: *Immigrant workers and class structure in western Europe*. Oxford UP, London, 1974.) vagy Hoffmann-Nowotny funkcionalista megközelítését (Hoffmann-Nowotny, Hans-Joachim: *Soziologie des Fremdarbeiterproblems: Eine theoretische und empirische Analyse am Beispiel der Schweiz*. Enke, Stuttgart, 1973.)
- ⁷³ Silverman: i. m.
- ⁷⁴ Meillassoux, C.: Gegen eine Ethnologie der Arbeitsmigration. In Blaschke, J. – Greussing, K. (eds.): *Dritte Welt in Europa*. Syndikat, Frankfurt, 1980, 53–59.
- ⁷⁵ Ez Schnapper kanonikus állásfoglalását Schnapper, D.: *La France de l'intégration: sociologie de la nation en 1990*. Gallimard, Paris, 1991.
- ⁷⁶ Tribalat, M.: *Faire France: une grande enquête sur les immigrés et leurs enfants*. Editions La Découverte, Paris, 1995.
- ⁷⁷ A nemzetépítési stílusok és a bevándorlók integrációjának filozófiája közötti kapcsolatról lásd még Brubaker, R.: *Citizenship and nationhood in France and Germany*. Harvard UP, Harvard, 1992.; Castles, S.: How nation-states respond to immigration and ethnic diversity. *New Community*, 21/1995, 293–308.; Favell, A.: *Philosophies of integration: immigration and the idea of citizenship in France and Britain*. Macmillan, London, 1998.
- ⁷⁸ Appadurai, A.: Disjuncture and difference in the global cultural economy. *Public Culture*, 1990/2, 1–24.; Appadurai, A.: Global ethnoscapes: notes and queries for a transnational anthropology. In Fox, R. (ed.): *Recapturing anthropology*. School of American Research Press, Santa Fe, NM, 1991.;

- Appadurai, A.: Patriotism and its futures. *Public Culture*, 1993/5, 411–429.; Featherstone, M. (ed.): *Global culture: nationalism, globalization and modernity*. Sage, London, 1993.; Rouse, R.: Mexican migration and the social space of postmodernism. *Diaspora*, 1991/1, 8–23.
- 79 Glick Schiller, N. – Fouron, G.: Everywhere we go we are in danger: Ti manno and the emergence of a Haitian transnational identity. *American Ethnologist*, 17/ 1991, 329–347.; Glick Schiller et al.: *Towards a transnational perspective on migration: race, class, ethnicity and nationalism reconsidered*. Id. kiad.; Goldring, L.: Blurring borders: constructing transnational community in the process of Mexico–US migration. *Research in Community Sociology*, 1996/6, 69–104.; Guarnizo, L. E.: The emergence of a transnational social formation and the mirage of return migration among Dominican transmigrants. *Identities*, 1997/4, 281–322.; Kearney, M.: Borders and boundaries of the state and self at the end of empire. *Journal of Historical Sociology*, 1991/4, 52–74.; Levitt, P.: Transnationalizing community development: the case of migration between Boston and the Dominican Republic. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 26/1997, 509–526.; Rouse, R.: Making sense of settlement: class transformation, cultural struggle and transnationalism among Mexican migrants in the United States. In Glick Schiller, N. – Basch, L. – Blanc Szanton, C.: *Towards a transnational perspective on migration: race, class, ethnicity and nationalism reconsidered*. Id. kiad. 25–52.
- 80 Portes, A. – Guarnizo, L. E. – Landolt, P. (eds.): Transnational communities. Special issue of *Ethnic and Racial Studies*, 22/1999 (2).
- 81 Chaney, E.: The world economy and contemporary migration. *International Migration Review*, 13/1979, 204–212.; Gonzalez, N.: *Soujourners of the Caribbean: ethnogenesis and ethnohistory of the Garifuna*. University of Illinois Press, Urbana, 1988.
- 82 Kearney: i. m.
- 83 Went, R.: *Globalization: neoliberal challenges, radical responses*. Pluto, London, 2000.; Wimmer, A.: Globalizations avant la letter: a comparative view on isomorphization and heteromorphization in an interconnecting world. Id. kiad.
- 84 Glick Schiller, N.: Transmigrants and nation-states: something old and something new in US immigrant experience. Id. kiad.; Glick Schiller, N.: Who are these guys? A transnational perspective on national identities. Id. kiad.; Glick Schiller, N.: Transnational nation-states and their citizens: the Asian experience. Id. kiad.; Panitch, L.: Rethinking the role of the state. In Mittleman, J. (ed.): *Globalization: critical reflections*. Id. kiad. 83–113.; Panitch, L.: The new imperial state. *New Left Review*, 2000/2, 5–20.; Smith, R.: Transnational migration, assimilation, and political community. In Crahan, M. – Vourvoulias-Bush, A.

- (eds.): *The city and the world*. Council on Foreign Relations, New York, 1997, 110–132.; Went: i. m.; Wilson, T. – Donnan, H. (eds.): *Border identities: nation and state at the international frontier*. Cambridge UP, Cambridge, 1998.
- ⁸⁵ A vita összefoglalóját lásd Jessop, B.: Reflections on globalization and its (il)logic(s). In Olds, K. – Dicken, P. – Kelly, P. – Kong, L. – Wai-chung Yeung, H. (eds.): *Globalization and the Asia-Pacific: contested territories*. Routledge, London, 1999, 19–38.
- ⁸⁶ Held et al.: i. m.
- ⁸⁷ Cohen, R.: *Global diasporas: an introduction*. University of Washington Press, Seattle, 1997.; Foner, N.: What's new about transnationalism? New York immigrants today and at the turn of the century. *Diaspora*, 1997/6, 355–374.; Foner, N. (ed.): *Islands in the city: West Indian migration to New York*. University of California Press, Berkeley, 2001.; Morawska, E.: The new-old transmigrants, their transnational lives and ethnicization: a comparison of 19th/20th and 20th/21st C. situations. In Mollenkopf, J. – Gerstle, G. (eds.): *Immigrants, civic culture and modes of political incorporation*. Sage and Social Science Council, New York, 2001, 175–211.
- ⁸⁸ Ong, A.: A momentary glow of fraternity: narratives of Chinese nationalism and capitalism. In Glick Schiller, N. (ed.): *Narratives of capitalism*. Special issue of *Identities*, 1997/3, 331–366.; Ong, A. – Nonini, D. (eds.): *Ungrounded empires: the cultural politics of Chinese transnationalism*. Routledge, New York, 1997.; Smart, A.: Capitalist story-telling and hegemonic crises: some comments. *Identities*, 1997/3, 399–412.; Szanton Blanc, C.: A thoroughly modern Asian: capital, culture and nation in Thailand and the Philippines. In Ong, A. – Nonini, D. (eds.): *Ungrounded empires: the cultural politics of Chinese transnationalism*. Id. kiad. 261–286.
- ⁸⁹ Eisenstadt, S. N.: Multiple modernities. *Daedalus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences*. 129/2000, 1–29.; Therborn, G.: *European modernity and beyond: the trajectory of European societies, 1945–2000*. Sage, London, 1995.; Wimmer, A.: Modernisation as a case of transformation. In Elwert, G. – Kohli, M. – Krauth, W.-H. – Schelkle, W. (eds.): *Paradigms of social change: modernisation, development, transformation, evolution*. Campus, Frankfurt, 2001, 77–89.
- ⁹⁰ Panitch, L.: The new imperial state. Id. kiad.; Sassen, S.: *Losing control: sovereignty in an age of globalization*. Columbia, New York, 1996.; Sassen, S.: Cracked casings: notes towards an analytics for studying transnational processes. In Pries, L. (ed.): *New transnational social spaces*. Routledge, London, 2001, 187–207.
- ⁹¹ Basch, L. – Glick Schiller, N. – Szanton Blanc, C.: *Nations unbound: transnational projects, postcolonial predicaments and deterritorialized nation-*

- states. Id. kiad.; Glick Schiller, N.: Transmigrants and nation-states: something old and something new in US immigrant experience. Id. kiad.; Glick Schiller, N.: Who are these guys? A transnational perspective on national identities. Id. kiad.; Glick Schiller, N.: Transnational nation-states and their citizens: the Asian experience. Id. kiad.; Guarnizo, L. E.: The emergence of a transnational social formation and the mirage of return migration among Dominican transmigrants. Id. kiad.; Guarnizo, L. E.: The rise of transnational social formations: Mexican and Dominican state responses to transnational migration. *Political Power and Social Theory*, 1998/12, 45–94.; Guarnizo, L. E. – Diaz, L. M.: Transnational migration: a view from Colombia. *Ethnic and Racial Studies*, 22/1999, 397–421.; Mahler, S.: Theoretical and empirical contributions toward a research agenda for transnationalism. In Smith, M. P. – Guarnizo, L. E. (eds.): *Transnationalism from below: comparative urban and community research*. 6, Transaction Publishers, New Brunswick, NJ, 1998, 64–100.; Smith, R.: Transnational localities: community, technology and the politics of membership within the context of Mexico–US migration. In Smith, M. P. – Guarnizo, L. E. (eds.): *Transnationalism from below: comparative urban and community research*. 6, Id. kiad. 196–241.; Smith, M. P. – Guarnizo, L. E. (eds.): *Transnationalism from below: comparative urban and community research*. 6. Id. kiad.
- ⁹² Anderson, B.: The new world disorder. *New Left Review*, 193/1993, 2–13.; Anderson, B.: Exodus. *Critical Inquiry*, 20/1994, 314–327.; Fuglerud, R.: *Life on the outside: the Tamil diaspora and long distance nationalism*. Pluto, London, 1999.; Glazer, N.: Ethnic groups in America: from national culture to ideology. In Berger, M. – Abel, T. – Page, C. (eds.): *Freedom and control in modern society*. Van Nostrand, New York, 1954, 158–73.; Skrbíš, Z.: *Long distance nationalism: diasporas, homelands and identities*. Ashgate, Aldershot, 1999.
- ⁹³ Glick Schiller, N. – Fouron, G.: *Georges woke up laughing: long distance nationalism and the search for home*. Id. kiad. 17–20.
- ⁹⁴ Lásd Nyiri, P.: *New Chinese migrants in Europe: the case of the Chinese community in Hungary*. Ashgate, Aldershot, 1999.; Ong, A.: *Flexible citizenship: the cultural logic of transnationality*. Duke UP, Durham, NC, 1999.; Wimmer, A.: Zurich's Miami: transethnic relations of a transnational community. *Transnational Communities Working Paper WP-98-07*. Institute for Social and Cultural Anthropology, Oxford, 1998.
- ⁹⁵ Castles, S.: Studying social transformation. *International Political Science Review*, 22/2001, 13–32.; Wimmer, A.: *Nationalist exclusion and ethnic conflict: shadows of modernity*. Id. kiad.
- ⁹⁶ Urry, J.: *Sociology beyond societies*. Routledge, London, 2000.

- ⁹⁷ Favell, A.: Review essay: Migration, mobility and globaloney: metaphors and rhetoric in the sociology of globalization. *Global Networks*, 2001/1, 389–398.
- ⁹⁸ Papastergiadis, N.: *The turbulence of migration: globalization, deterritorialization and hybridity*. Polity Press, Cambridge, 2000.
- ⁹⁹ Sassen, S.: Cracked casings: notes towards an analytics for studying transnational processes. Id. kiad.
- ¹⁰⁰ Glick Schiller, N. – Fouron, G.: *Georges woke up laughing: long distance nationalism and the search for home*. Id. kiad.; Glick Schiller, N. – Fouron, G.: I am not a problem without a solution: poverty, transnational migration, and struggle. In Maskovsky, J. – Good, J. (eds.): *New poverty studies: the ethnography of politics, policy and impoverished people in the US*. New York UP, New York, 2001, 321–363.
- ¹⁰¹ Hall, S.: Ethnicity, identity and difference. *Radical America*, 23/1989, 9–20.
- ¹⁰² Beck: i. m.
- ¹⁰³ Fouron, G. – Glick Schiller, N.: Killing me softly: violence, globalization and the apparent state. In Friedman, J. (ed.): *Globalization, the state and violence*. AltaMira Press, Lanham, MD, 2003, 203–249.; Friedman, J.: Politics of de-authentication: escaping from identity, a commentary on ‘beyond authenticity’ by Mark Rogers. *Identities*, 1996/3, 127–136.; Glick Schiller, N. – Fouron, G.: *Georges woke up laughing: long distance nationalism and the search for home*. Id. kiad.; Glick Schiller, N. – Fouron, G.: I am not a problem without a solution: poverty, transnational migration, and struggle. Id. kiad.